

s. 9 - kritik af Schultz
 s. 10 - natur & samfund
 s. 12 - psykisk ~ kognitiv
 ledens signalanordning

s. 18 - ledafaktoren

s. 34 - eksempler

3/- interdisciplinære

psykisk reser

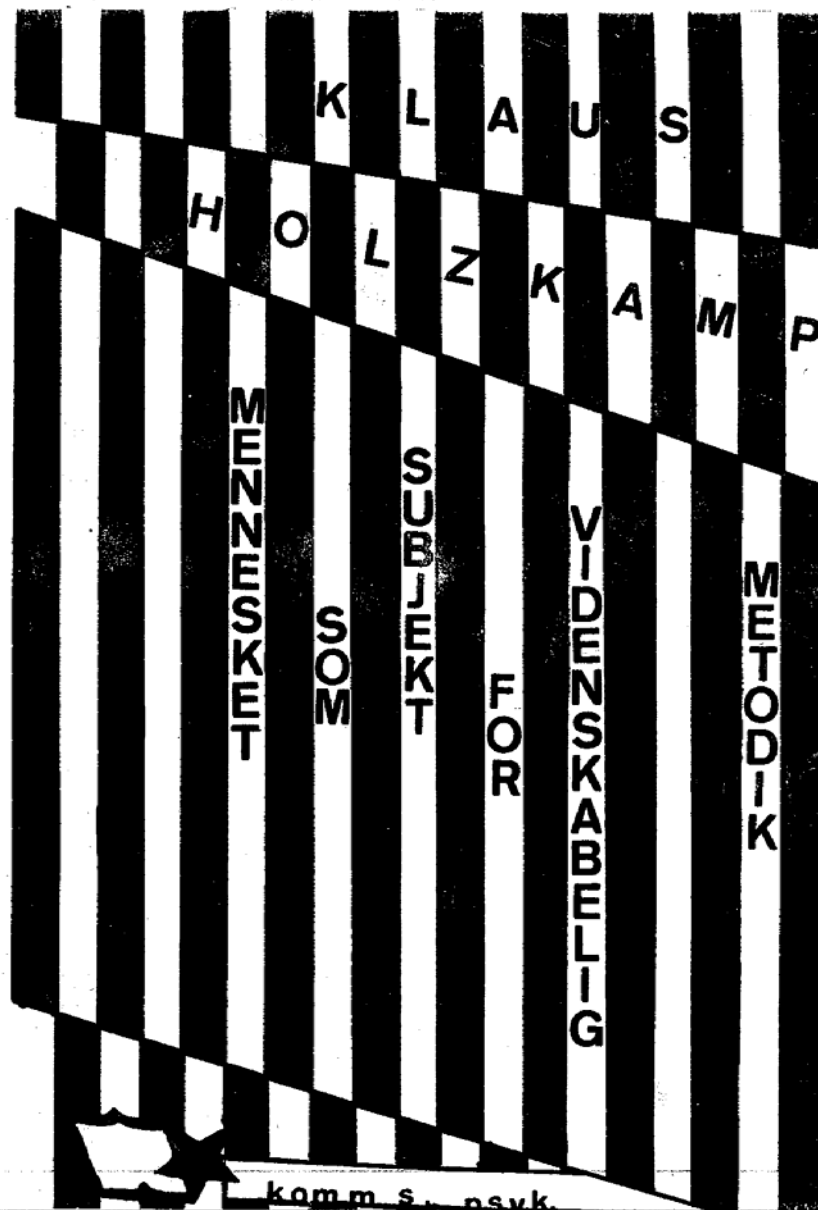
W. S. 22

Samfundslærens
 deltagelse ~
 når vi kommer
 eller bruges i et
 i et uvalde-
 ningsmøde uden
 ledningsfor-
 liggende (i sin
 ressource og
 interesse)

4 shield hos

1-4 i hjerne
 1-4 hos
 Hørborg

1-4 hos Engel-
 sted, som S.
 faktisk psykisk
 fremfor sin
 hjerne

Oversat fra tysk efter Klaus Holzkamp: "Der Mensch als Subjekt wissenschaftlicher Methodik", fra K.-H. Braun, W. Hollitscher, K. Holzkamp, K. Wetzel: "Karl Marx und die Wissenschaft vom Individuum" (Verlag Arbeiterbewegung und Gesellschaftswissenschaft, Marburg 1983), af Morten Nissen.

Udgivet af Kommunistiske Studenter på Psykologi ved Københavns Universitet, oktober 1985.

Distribution:
Bogbutikken Spartakus
Frederiksborggade 54
1360 København K
Tlf.: 01 - 13 09 74

Overskuddet ved salget tilfalden ubeskåret den årlige indsamling til støtte for dagbladet Land og Folk.

Forord til den danske oversættelse

Klaus Holzkamp, som er professor i psykologi ved Freie Universität i Berlin og en af grundlæggerne af den kritiske psykologi holdt på den kritiske psykologis 1.internationale ferieuniversitet i Graz i marts '83 et oplæg, som havde til formål at præsentere den kritiske psykologi og socialvidenskab for interesserede fra forskellige europæiske lande. Deltagerne havde for de flestes vedkommende kun et ringe kendskab til den kritiske psykologi på forhånd. Foredraget blev optaget på bånd og en forkortet og lettere redigeret udskrift af det blev udgivet i bogen: "Karl Marx und die Wissenschaft vom Individuum" (Verlag Arbeiterbewegung und Gesellschaftswissenschaft 1983). Bogen indeholder desuden udskrifter af andre af 1.ferieuniversitetets oplæg.

Kommunistiske Studenter på Psykologi har oversat foredraget til dansk i håb om herved at kunne udbrede kendskabet til den kritiske psykologi. Holzkamp er nemlig ikke særlig nem at læse, og det bliver ikke lettere af at skulle gøres på tysk. Kommunistiske Studenter på Psykologi håber desuden at salget kan skaffe nogle kroner hjem til den årligt tilbagevendende indsamling til dagbladet Land og Folk. Da ingen af os er tysk-eksperter kan vi ikke garantere mod mindre fejl i oversættelsen.

Med venlig hilsen

Komm.S. Psykologi.

Indhold

1. Almene indledende afklaringer

- 1.1. Kritisk psykologi som kategorial-analyse
- 1.2. Postulatet om umiddelbare omverdensrelationer contra skabelse og forandring af de samfundsmæssige livsbetingelser
- 1.3. Almene og historisk bestemte karakteristika ved forholdet mellem samfundsmæssig og individuel reproduktion

2. Historisk-empirisk fremgangsmåde (kategorial-analyse)

- 2.1. Genetisk¹ og begrebslig isomorfi: analysens trin
- 2.2. Den individuelle handleevnes specifikke træk

3. Aktual-empirisk fremgangsmåde

- 3.1. Genstandsadekvathed og objektivitetskriterier
- 3.2. Kontrolvidenskab contra subjektivvidenskab
- 3.3. Intersubjektivitetens ikke-reducerbarhed
- 3.4. Enheden af praksis og erkendelse
- 3.5. Mulighedsalmengørelse

Indledning

I selve temaet for dette foredrag gemmer sig naturligvis en slags kritik af den traditionelle psykologi. Når det hedder: "Mennesket som subjekt for videnskabelig metodik", - så implicerer det på en måde den antagelse, at i den traditionelle psykologi er mennesket skam ikke subjekt for videnskabelig metodik, og hen ad vejen vil jeg gøre det klart, hvad det betyder.

Hele opbygningen af dette foredrag har det mål for øje, på en vis måde at stille den kritiske psykologis fremgangsmåde overfor den traditionelle psykologis, altså at fremhæve, hvor de væsentlige forskelle egentlig ligger, og for så vidt går jeg frem på en anden måde end Karl-Heinz og Konstanze², som jo udviklede de forskellige kritisk-psykologiske begreber mere genstandshistorisk. Jeg vil altså snarere tage de videnskabelige forhold i betragtning, i det mindste forholdet mellem kritisk psykologi og traditionel psykologi eller traditionel socialvidenskab.

1. Almene indledende afklaringer

1.1. Kritisk psykologi som kategorial-analyse

Nå, når man altså nu spørger: hvori består de metodiske forskelle og ligheder mellem den kritiske psykologi og traditionel psykologi? så har vi jo i første omgang ladet spørgsmålet stå åbent om hvilke dimensioner eller kendetegn man sammenligner disse områder på. Vi har brugt temmelig lang tid før vi kom frem til, hvori vores fremgangsmåde egentlig bestod. Således havde vi gennem lang tid en forestilling om netop at udvikle en anden psykologisk teori eller skole eller arbejdsretning osv., og har så først i den senere tid fundet ud af, at vores kritik egentlig retter sig mod noget helt andet; vi blev da klar over følgende forskel: Når man ser de psykologiske teorier an, så er de jo i første omgang noget i retning af påstande eller sammenhænge, de fremkommer med udsagn, ala hvis - så - udsagn, "når de og de betingelser bliver indført, så sker det og det". Lad mig give et typisk eksempel: Der består en sammenhang mellem forstærkningsraten og indlæringssuccesen. "Forstærkning" vil sikkert forekomme jer bekendt fra behaviorismen. Forenklet udtrykt, har det noget med belønning at gøre, men det bliver delvist stillet anderledes op teoretisk. Det er klart, det er en banal sætning, jo mere en bestemt reaktion bliver belønnet, desto hyppigere vil den derefter optræde. Det er en kvantitativ antagelse om sammenhang, og det er det teoretiske aspekt. Men derudover forekommer i sådanne udsagn også

bestemte begreber. Altså f.eks. her begrebet "forstærkning" eller begrebet "indlæring". Og det, der blev mere og mere tydeligt for os er, at med de sædvanlige empiriske efterprøvninger af teorierne bliver disse begreber egentlig overhovedet ikke afprøvet. Disse grundbegreber er egentlig forudsatte og kommer et andet sted fra. Altså, hvis jeg nu laver et eller andet eksperiment, f.eks. med rotter eller lignende, for at fastslå om der skulle være en sammenhæng mellem belønningsrate og indlæringssucces, så kan denne hypotese bekræftes og der kan også ske det, at den ikke bliver bekræftet, nemlig når sammenhængen ikke forekommer. Men dermed står selve begreberne slet ikke til diskussion, de bliver derimod forudsat. Hvad man forstår ved indlæring, om man forstår indlæringen rigtigt, om man forstår indlæringen sådan at man kan begribe den menneskelige indlæring på den rigtige måde, om begrebet forstærkning er et egnet begreb til at forstå menneskelig indlæring med alle disse spørgsmål bliver heller ikke afklaret på den måde.

I denne forbindelse blev det også tydeligt for os, at det som sker ved eksperimenterne i stor udstrækning er afhængigt af disse begreber. Hvis jeg f.eks. har sådan et begreb som forstærkning, så er det klart, at jeg med dette realiserer isolerede enheder såsom belønning i forsøget. Det gemmer sig i dette begreb. Det måler jeg så med et eller andet, f.eks. antallet af løste opgaver eller noget i den stil. Det vil altså sige, at hvad der overhovedet kan undersøges i eksperimentet afhænger af grundbegreberne; men selve eksperimentet kan overhovedet ikke efterprøve disse grundbegreber. Det er altså en ret vigtig sag fordi det er fuldstændigt umuligt eksperimentelt at modbevise et begreb som 'forstærkning'. Så er det næste spørgsmål: Hvor kommer disse grundbegreber egentlig fra og hvordan bliver de videnskabelige?

Her blev vores egen fremgangsmåde tydeliggjort for os, at vi nemlig forsøger at undersøge den videnskabelige holdbarhed af de logiske grundbegreber som vi kalder kategorier; dvs. at udvikle en metode med hvilken man videnskabeligt kan begrunde disse grundbegreber. Og det er en fremgangsmåde som der overhovedet ikke er nogen pendant til i den traditionelle psykologi. I den traditionelle psykologi hører grundbegrebernes opståen egentlig ikke til videnskaben. De bliver overført pr. tradition, de er der bare, og man taler altså om fænomenanalyser, beskrivelser osv. Det foregår på den måde, at videnskaben egentlig først begynder ved efterprøvningen af de antagelser om sammenhænge, som dannes med begreberne. Dvs. begreberne selv er udenfor det videnskabelige program, de kommer et eller andet sted fra, dem har man overtaget, selv udtænkt eller sådan

noget. Videnskaben begynder først med antagelserne om sammenhænge.

Vi tror, at det er en uhyre alvorlig mangel, og det af den grund, at det der kan komme til at foregå ved undersøgelserne afhænger af grundbegreberne, og når de altså er vilkårlige, så er det som undersøges eksperimentelt (i grunden) også vilkårligt. Ikke resultaterne, de er ikke vilkårlige, men det som man har undersøgt. Hvad betyder det? Hvilken relevans har det? I hvilken sammenhæng skal det, som bliver undersøgt ses? Spørgsmålet kan egentlig ikke behandles, hvis man ikke også stiller spørgsmålet om grundbegrebernes opståen og berettigelse.

Nu er vi så kommet til det springende punkt i vores arbejde, nemlig det at vi laver sådan noget som kategorialanalyser. Det vil sige, at den kritiske psykologi beskæftiger sig primært med spørgsmålet om grundbegrebernes udledning, og mange af disse grundbegreber er meget mere almene end teorierne. F.eks. et begreb som "stimulus - respons", det forekommer i et utal af forskellige teorier, og også begrebet "forstærkning" forekommer i forskellige teorier; andre er noget mere specielle, f.eks. "Gestalt" eller som hos Piaget sådan noget som "ligevægt". Altså der er nogle almene begreber, som karakteriserer hele faget, og så andre, som er mere specielle. Og nu kommer så det spørgsmål, jeg stillede i begyndelsen: **Hvad retter den kritiske psykologiske kritik af den traditionelle psykologi sig egentlig mod?**

Vi forudsætter, at der er bestemte fællestræk ved disse grundbegreber, som tilkommer dem alle, uafhængigt af hvilken konkret teori der er tale om. Hvad enten det er Piaget eller en indlæringsteori: - Hvad jeg forsøger at vise er, at der er bestemte grundkendetegn, som så at sige udgør psykologiens kategoriale struktur, og vores kritik sættes så ind mod disse mest almene kriterier.

Altså, endnu en gang: kritisk psykologi er ikke nogen teori, heller ikke en skoleretning, men er derimod egentlig et forsøg på, på et paradigmatisk plan, at udlede en ny slags grundbegreber videnskabeligt. Og i den forbindelse gør vi fordring på overhovedet for første gang at udvikle videnskabelige metoder på dette område, og dermed samtidig indholdsmæssigt at komme frem til nye bestemmelser for den psykologiske forskning.

Disse kategorier har konsekvenser for teoridannelsen, og de har også konsekvenser for metodikken, men de er ikke identiske med disse. Dvs. ud af dette kategoriale system kan man også udlede forskellige teorier, som kan stå i indbyrdes konkurrence. Der kan altså godt være en teoretisk uenighed indenfor den kritiske psykologi på basis af de samme kategorier. Præcis som der er en teore-

tisk uenighed indenfor den traditionelle psykologi, ligeledes på grundlag af den traditionelle psykologis, efter vores opfattelse utilstrækkelige, fælles kategorier. Det vil altså sige at det egentlig ikke er helt rigtigt f.eks. at snakke om den kritisk-psykologiske test-teori. Og der er egentlig heller ikke nogen kritisk-psykologisk teori om terapi. Der er bestemte forudsætninger af kategoriell-metodologisk art, udfra hvilke man må behandle problemet om terapi, hvis man tilslutter sig dette paradigme, men indenfor disse rammer kan man sagtens nå til forskellige opfattelser af terapi, og også udkampe kontroverser, og på den måde bevæge sig fremad gennem modsigelser. Det er altså ikke sådan, at den kritiske psykologi er et i sig selv lukket system, hvor alting kan udledes på grundlag af de allermost almene grundbegreber; den udgør derimod grundlaget for en vis empirisk forskning, som i sig selv er uafsluttet, og hvor kontroverser mellem forskellige opfattelser er mulige. Alligevel opstår naturligvis hele tiden spørgsmålet: Kan man stadig føre disse modstridende opfattelser tilbage til denne almene kategorielle struktur? Eller hører de ikke mere til den, men derimod til den borgerlige psykologi? Dette spørgsmål må man hele tiden stille sig selv, og det er der naturligvis mange diskussioner om.

1.2. Postulatet om umiddelbare omverdensrelationer contra skabelse og forandring af samfundsmæssige livsbetingelser.

Altså, det var det første niveau. Det andet spørgsmål er så dette: Hvad er det for et fællestræk ved den traditionelle psykologis kategorier, som den kritiske psykologi vender sig imod, for at forsøge systematisk at skabe en anden slags grundbegreber? Dette fællestræk er, for nu at stille det op på en enkel måde, antagelsen om, at individets adfærd er umiddelbart afhængig af dets omverdensbetingelser. Leontjev har engang kaldt dette for 'umiddelbarhedspostulatet'. Og disse givne forhold i omverdenen kan endda også være håndgribelige ting, også andre mennesker. Denne umiddelbarhedsantagelse er efter vores opfattelse det fælles ved hele den borgerlige psykologi. Udfra den kan man undersøge mennesker tilstrækkeligt i deres adfærd, i deres oplevelse, hvis man så at sige medinddrager deres umiddelbare omgivelser og forhold til andre mennesker. Hvad der menes med det, bliver klart, når man ser på den alternative konception på marxistisk grundlag, at menneskene nemlig ikke opretholder deres liv individuelt i en naturlig omverden; deres individuelle livsopretholdelse er derimod formidlet (her har vi et af de dejlige begreber, som hele tiden forekommer) gennem den samfundsmæssige reproduktion. Dvs. i første omgang gennem den genstandsmæssige

virksomhed, - og det er på det totalsamfundsmæssige plan arbejdet. -Først må der skabes systembetingelser på det samfundsmæssige plan, derefter kan man sørge for, at individet kan opretholde sit liv. Dette formidlingsaspekt - at menneskene producerer de livsbetingelser, som er nødvendige for at den enkelte kan overleve - det er den centrale forskel i forhold til dyrenes livsbetingelser, hvor dyrene kan overleve i deres naturlige omverden, som de ikke selv har produceret.

I den forbindelse er det et vigtigt aspekt, at dette er et dobbeltforhold: menneskene skaber for det første livsvilkårene, og samtidig eksisterer de under disse livsvilkår. Mennesket er både producent af sine livsbetingelser, og samtidig også underkastet dem. Hvordan man nu nærmere må bestemme dette forhold, det er et andet spørgsmål, som jeg senere vil sige noget om.

Afgørende er indtil nu, at denne første side - nemlig produktionen og reproduktionen af livsbetingelserne - er faldet bort i den traditionelle psykologi. Tilbage bliver kun de betingelser, som individerne lever under. Mennesket bliver altså opfattet som 'individ under betingelser', og dets afhængighed af disse betingelser bliver undersøgt, men den anden side, nemlig mennesket som producent af sine livsbetingelser, denne side falder væk. Denne falder ovenikøbet allerede væk på det totalsamfundsmæssige plan, men den bortfalder dermed også på det individuelle plan, eftersom hver enkelt jo - når den totalsamfundsmæssige reproduktion så at sige sker via menneskenes skabelse af livsbetingelser - i en eller anden form må deltage i denne proces. Det betyder, at man ikke kan definere samfundet på én måde, og individet på en anden; sammenhængen bliver nødt til at fremkomme et eller andet sted. Og det er så at sige vores centrale kritik af dette umiddelbarhedspostulat, at her opfattes mennesket kun som levende under betingelser, mens man glemmer vekselvirkningen mellem mennesket som producent af livsbetingelserne og som et individ, der så igen lever under de af mennesker producerede betingelser.

Det følgende er ret væsentligt: anklagen drejer sig ikke om, at de ikke tager højde for samfundet, for man kan også tage højde for samfundet på en sådan måde, at man kun opfatter samfundet som betingelse for adfærd, og ikke som produceret. Altså: det er for fladt, hvis man påstår, at den kritiske eller marxistiske psykologi tager højde for samfundet, mens den borgerlige psykologi ikke gør det. Det gør den faktisk delvist. Og desuden gælder denne kritik endog også for sociologien, som jo nærmest per definition tager højde for samfundet. Når den gør det, f.eks. rolleteorien eller strukturfunktionalismen, så gør den det

altid kun på den måde, at samfundet er givet på forhånd, som strukturer af betingelser, normer osv., og individet er underkastet disse forhold. Og nu er så spørgsmålet: hvordan finder individet sig så tilrette i det, hvordan udvikler det sig ind i det? -Og det andet spørgsmål: hvordan den enkelte egentlig kan være i stand til og motiveret for at deltage i skabelsen af livsbetingelserne - hele den side falder ud. Det er det centrale punkt. Det er især vigtigt, at man ikke på en eller anden måde får ind i hovedet, at det er nok, hvis man siger: "tager ikke højde for samfundet". Det er en relativt banal ting. Det kan den borgerlige psykologi også, den har f.eks. defineret forstærkningsbetingelser som samfundsmæssige betingelser. Skinners seneste bog "Beyond Dignity and Freedom" er sådan en slags samfundsutopi på behavioristisk grundlag, hvor han så at sige tænker sig et 'forstærkningssamfund', hvor psykologerne bestemmer de samfundsmæssige forstærkningsbetingelser, og derefter fungerer alt vidunderligt harmonisk og herligt.

Det må altså være klart, at vores grundkategorier må være således beskafte, at vi ikke forfalder til dette umiddelbarhedspostulat, men tværtimod fremstiller denne sammenhæng mellem at leve under betingelser og at producere dem.

1.3. Almene og historisk bestemte karakteristika ved forholdet mellem samfundsmæssig og individuel reproduktion

Jeg behøver vel ikke her at fremstille den marx'ske teori i sin helhed, jeg vil kun kort fremlægge det spørgsmål, som vi nu står overfor. Man kan altid opfatte Marx' teori under forskellige aspekter; på en vis måde er det en meget almen teori om sammenhængen mellem samfundsmæssig og individuel reproduktion af livsbetingelserne. Og dertil er der, når man ser på "Kapitalen", altså Marx' bog, to aspekter: på den ene side er der den berømte 'det borgerlige samfunds anatomi'; dér fremstilles så at sige reproduktionsprocessen, i hvilken det borgerlige samfund til stadighed opretholdes som system. I sine forskellige former bliver det egentlig hele tiden ved med at være, hvad det er, nemlig et borgerligt samfund med bestemte klassesdelte strukturer osv. Men samtidig findes der også almene bestemmelser om den samfundsmæssige reproduktion i det hele taget deri. Og det af en grund, at Marx jo har brug for almene bestemmelser, for så at kunne fremstille deres historiske bestendighed i det borgerlige samfund: Arbejdet som genstandsmæssiggjort, almengørende virksomhed, skabelse af livsbetingel-

ser, - på baggrund af dette almene arbejdsbegreb kan han nu udarbejde arbejdet i historiske form, eller f.eks. arbejdets samfundsmæssige dobbeltkarakter (brugs- værdiskabende og merværdiproducerende arbejde). Det kan man vise på alle områder. Kooperation, f.eks.: først samfundsmæssiggørelse som alment aspekt, og så samtidig kooperationens iturevethed i det borgerlige samfund på grund af klassesedelingen. Først almene bestemmelser, såsom reproduktion, produktionsområde, cirkulation - en sammenhæng, der indeholder almene bestemmelser; men så derefter de specifikke træk i det borgerlige samfund, altså her denne centrale modsigelse i cirkulationssfæren, dette 'frie og lige' forhold: arbejderens, som besidder varen arbejdskraft, indgår i et kontraktforhold med kapitalisten, et tilsyneladende eller reelt retsforhold i cirkulationssfæren og i produktionssfæren et udbytningsforhold. I det øjeblik, arbejderens begiver sig ind i produktionen, står han under kapitalens kommando, og må producere for kapitalisten; kun under disse betingelser kan han opretholde sit eget liv.

Under alle omstændigheder må man hele tiden tage denne sammenfletning af almenbestemmelser i historisk bestemt form, som de sætter sig igennem i det borgerlige samfund, i betragtning. Man kan sige: Vi reproducerer jo allesammen vores liv under kapitalismen, altså altid i en form, som samtidig også hele tiden reproducerer den kapitalistiske produktionsform. Denne sammenhæng har Marx jo fremstillet, så det vil jeg ikke sige så meget om nu. Det, der er vigtigt, er nu følgende: når man forestiller sig denne sammenhæng, hvor er så individet, og hvor er psykologien? -Først må man jo sige, at individet på en eller anden måde er der, men der tales kun sjældent eksplicit om det. Marx taler jo om helhedsfænomenet, om totalreproduktionen osv. Vi, som enkelte individer, forekommer ikke i dette, selv om det altså angår os. Vi, som mennesker af kød og blod, som vi sidder her, forekommer ikke systematisk i dette. Man kunne altså sige (Marx har selv et dejligt ord for det), at individet ganske vist forekommer i den Marx'ske teori, men som 'forsvindende moment'. Dette begreb, 'forsvindende moment', har han selv en gang brugt i en anden sammenhæng. Når vi nu som psykologer eller forskere i individualvidenskab forholder os til dette, så betyder det, at vi må uddrage dette individ, som gemmer sig implicit i det, og gøre det til genstand. Altså, i princippet er det der, men det er ikke gjort til tema; men nu gør vi det altså så specielt til tema. Det, som dér er et forsvindende moment, bliver af os fremhævet og undersøgt specielt i denne sammenhæng, og det er afgørende. Altså først er det nødvendigt at analysere den samlede sammenhæng af lovene for det samfundsmæssige livs reproduktion. Denne sammenfletning af de almene bestemmelser og de historisk bestemte former, som det

sker i, det problematiserer vi ikke, det er tværtimod baggrunden for vores arbejde. Og deri gemmer sig så individet, det må det som sagt nødvendigvis, fordi det jo er en del af disse processer. Vi kan jo ikke forstå den samfundsmæssige proces uden individerne, for det er jo dem, der skaber den. Det hænger jo ikke og svæver i luften, det er jo konkrete individer, som bærer den; men det er klart, at der må kunne siges mere om individerne, end det der dér siges. Nå, men det er altså den situation, vi starter i, når vi vil nå frem til vores kategorier, til vores gennembrydning af umiddelbarhedspostulatet. Så er der i første omgang flere muligheder for, hvordan vi skal gribe problemet an. Indenfor marxismen har spørgsmålet om individet selvfølgelig allerede været diskuteret længe. Og en bestemt version går ud fra, at der egentlig slet ikke foreligger nogen særlig videnskabelig problemstilling her, men at faktisk alt, hvad man kan sige om individet, i princippet allerede er sagt i de marx'ske kategorier, sådan som de er. Og så har man den forestilling, at hvis man specificerer de samfundsmæssige livsbetingelser, klasseforhold, stadig mere nøjagtigt, altså f.eks. via klassebetingethed, den arbejdsdelte struktur osv., - så kommer man før eller senere frem til individet. Ifølge denne teori kommer det altså kun an på at specificere de almene bestemmelser om klasseforhold, arbejdsdeling osv. såvidt, at den enkelte, eller ihvertfald nogle få enkelte, dermed er beskrevet. Dermed mener de altså så at sige, at man allerede har begrebet individet, man behøver ikke en ekstra individualvidenskab. Denne opfattelse blev her på stedet repræsenteret af kapitallogiske konceptioner såsom før i tiden 'Projekt Klasseanalyse', som så af deres kritikere bliver betegnet som 'økonomister' (det er en bestemt fraktion blandt marxisterne, som tidligere fremførte denne teori meget intensivt, siden noget opblødt, men synspunktet findes alligevel stadig). Og hvis man nu kigger nærmere på den, så vil man bemærke, at de egentlig selv begår den fejl, vi skælder de borgerlige ud for. Og det er af den grund at de opfatter individet som levende under betingelser. Og den sammenhæng, at individet selv producerer sine livsbetingelser, falder igen væk. Man specificerer så at sige mere og mere nøjagtigt på objektsiden (klassemodsatninger osv.), helt frem til de konkrete betingelser, du og jeg lever under, men netop kun betingelserne. Og hvordan vi egentlig kan være med til at skabe disse betingelser, det falder væk. Og det er i grunden hovedindholdet i beskyldningen om økonomisme, at her forstås mennesket kun som objekt under betingelser, mens subjektivitetens moment, deltagelsen i produktionen af livsbetingelserne, igen falder ud. Men der er en anden mulighed, og det er dette synspunkt: På dette sted må marxismen melde på, dette er den ikke istand til, her må den suppleres. Den må fak-

tisk suppleres men en allerede udviklet subjektivtvidenskab, f.eks. Psykoanalysen. Men det er her, den freudo-marxistiske konception sætter ind. Man kunne jo netop sige: Du har jo selv sagt, at det bliver objektivtisk-økonomistisk, subjektet forsvinder, altså må man bringe det videnskabelige subjekt i centrum, tematisere det; psykoanalysen, den må man nu sætte sammen med marxismen som supplement, så subjektet kommer til sin ret og ikke drukner et sted i disse rent økonomiske bestemmelser i marxismen. - Nu har vi kritiseret denne opfattelse meget intensivt, Karl Heinz har jo skrevet en fin bog, "Kritik des Freudo-Marxismus" (Köln 1979). Og Ute (H.-Osterkamp, o.a.) har i sin bog "Grundlagen der Psychologischen Motivationsforschung" (Frankfurt/M, 1976, Bd.2, kap.5) skrevet meget udførligt om det, og jeg vil ikke gentage det her. Denne position er for os at se ikke bæredygtig, fordi psykoanalysen og den marx'ske teori, som man vil kunne demonstrere, bygger på absolut uforenelige samfundsteoretiske præmisser. Når de sammenføjes, så fører man eklektiske positioner sammen. Men kan også vise hvorfor: Hele den forestilling om samfundet, som findes i psykoanalysen, og samfundet, som Marx forstår det, de kan ikke bruges under én hat. Ligeledes forestillingerne om menneskelig livsvirksomhed og hele virksomheden, genstandsmæssiggørelsen, som moment, alt det findes jo ikke i psykoanalysen. Man kan vise, at hvis man føjer disse ting sammen, vil der komme en eklektisk position ud af det, man tilklistre overfladisk modsigelser mellem dybest set uforenelige konceptioner. Det er ikke mit emne, men vi kan jo altid diskutere det, når det skal være, men det er i hver fald vores synspunkt. Hverken økonomismen eller suppleringen af marxismen med en subjektivtvidenskab, der er fremmed for den, kan her bringe os videre. Det vil altså sige, at det tredje position, den, vi repræsenterer, er den, at den marxistiske teori, sådan som den aktuelt udvikler sig, ikke har ekspliciteret subjektivitetens, den individuelle subjektivitets moment, men at denne teori med sine egne midler og indenfor sin egen kategorielle ramme kan udvikles i retning af en sådan konception. Dette er altså ikke nogen principiel umulighed, sådan som freudo-marxisterne påstår ("Det kan marxismen ikke, for den er kun en økonomisk teori"). Det er en forkert opfattelse. Marxismen er ikke en rent økonomisk teori, det er en omfattende samfundsteori, og man kan ikke så at sige skubbe den over på den borgerlige økonomis side, for at gøre plads til at supplere den videnskabeligt. Den indeholder de almene love om det samfundsmæssige livs reproduktion, og det drejer sig på ingen måde kun om økonomi i borgerlig forstand.

2. Historisk-empirisk fremgangsmåde (kategorianalyse).

Så er spørgsmålet nu: Hvordan? Hvordan kan man det? Og så er jeg altså nu ved problemet om udledning af kategorier, og det kan man ganske enkelt forestille sig på den måde, at Marx' teori jo på en vis måde er en historisk teori, og har en bestemt historisk analytisk fremgangsmåde. Det er meget svært at fremstille det her og nu i enkeltheder, for det er ikke bare en realhistorisk fortælling om, hvordan alting er blevet, som det er, det ville jo overhovedet ikke have nogle følger for nutiden, - det er derimod en bestemt slags historisk-logisk reproduktion af det borgerlige samfunds nuværende form, som det er dannet af bestemte historiske komponenter, kvalitative spring osv., den foregående udvikling i tidligere samfundsformationer, som så antager en ny kvalitet i en anden reproduktion (f.eks. spørgsmålet om den oprindelige akkumulation, og hvordan den borgerlige samfundsform opstod dengang). Altså en bestemt form for historisk-logisk analyse på de samfundsmæssige processers niveau. Og det kan man altså gøre, når man i den sammenhæng betragter individet som det 'forsvindende moment'.

Når man nu også inddrager individet, så må det egentlig fra starten være klart, at denne samfundsudviklingens historiske dimension ikke rækker langt nok. Og det af den grund, at, når man ser på os, så er vi jo ikke bare ældre end hele kapitalismen, men også ældre end den samfundsmæssige udvikling i det hele taget. Vores udviklingshistorie rækker endnu længere tilbage - og alligevel er vi her. Det er en kendsgerning, som uhyre let falder væk i de sædvanlige teorier. Som f.eks. min hånd her, hvis 'jeg' slår på den gør det ondt, - det centrale nervesystem, ikke sandt; jeg har øjne, har en fysisk mulighed for at bringe luften i svingninger, og I hører dem så, har organer, der kan optage dem. Denne så at sige umiddelbare sanseligt-praktiske eksistens, vi har, den er der jo et eller andet sted, den er et naturfænomen, og på trods af det er vi samfundsmæssige væsener. Og det må jo have noget med hinanden at gøre. Den kendsgerning, at vi er med til at reproducere vores samfundsmæssige liv, og det at vi er sanseligt-stofflige væsener, må jo have noget med hinanden at gøre (ihvertfald ifølge Marx' teori). Men netop ikke i psykoanalysen, for dér går man ud fra, at det kommer et helt andet sted fra, 'menneskets driftnatur' osv.; samfundet er den betingelse, mennesket er anbragt i, og så at sige med sin samfundsfremmede driftnatur må finde sig tilrette i. Dér fremstilles denne sammenhæng så at sige ved at anbringe mennesket med sin naturlige beskaffenhed i en samfundsmæssig omverden, som i første omgang ikke har noget med det at gøre som individ, men

som det derimod kun sekundært må affinde sig med, og tilpasse sig til gennem sin udvikling.

Når det altså handler om den historiske rekonstruktion af den samfundsmæssige udvikling i sin nuværende form, og vi så i den forbindelse fokuserer på individet, så betyder det, at vi øjensynligt må forlænge den samfundsmæssige dimension. Vi må nu gå tilbage til det naturhistoriske område, fordi vi øjensynligt er blevet til det, vi er nu, som naturvæsener, og så på et eller andet tidspunkt har samfundsmæssiggjort os. Grundene til, at vi har gjort det, hvorfor vi så at sige på et eller andet tidspunkt blev til samfundsmæssige naturvæsener, det må jo umiddelbart have noget at gøre med den samfundsmæssige reproduktions dannelse. Det er jo to sider af samme sag. En ny måde at opretholde livet på, gennem den samfundsmæssige reproduktion, og så individernes evne til at være med til det som naturvæsener, det er to sider af samme sag: den ene retter blikket mod helheden, den anden mod individerne. Det er altså den centrale tilgang til dette problem: den historiske analyse bliver så at sige rykket længere tilbage, men i princippet bliver begge dele analyseret på samme måde.

2.1. Genetisk og begrebslig isomorfi: analysens trin

Man forefinder jo ganske bestemte begreber i psykologien: motivation, emotion, det psykiske, tænkning, perception osv., altså sammen i relativt uordnet form, og derfra må man jo starte, man kan slet ikke andet. Når vi vil beskæftige os med psykologi, så forefinder vi altid en slags begrebslighed. Enten er det den traditionelle psykologiske begreber, eller også er det hverdagsbegreberne. Jeg kan ikke bare begynde helt forfra med at tale om emotioner, man ved altid noget om det på forhånd, man har allerede en teori. Og disse før-begreber, som vi kalder dem, er vores udgangsmateriale. Og så er spørgsmålet, hvordan vi skal håndtere disse før-begreber, for at komme frem til de kategorier, vi søger. Det er altså vigtigt at man gør sig klart, at der ikke er tale om en forudsætningsløshed, enhver ved faktisk altid noget på forhånd, ikke sandt, og spørgsmålet er, hvordan man kommer fra denne 'før-viden' til en videnskabelig analyse. Og i den forbindelse kan man lidt forenklet sige om det, vi har forsøgt, at vi har prøvet at udarbejde en slags isomorfi mellem de begrebslige forhold, altså forholdene mellem alle disse begreber (perception, motivation, det psykiske, tænkning, personlighed og pokker ved hvad, i alle de forskellige afskygninger og versioner som findes blandt disse teorier) - at vi altså vil prøve at gennemarbej-

de disse forhold påny, sådan at de tilsvare de genetiske forhold, det vil altså sige dannelsesprocessen, den historiske dannelsesproces. Isomorfi betyder struktur-lighed, altså strukturlighed mellem begrebslige og genetiske forhold.

længere
frem

Hvad vil det sige? Til besvarelse af dette må man undersøge en smule mere præcist, hvordan den fylogenetiske eller antropogenetiske proces ender, hvor vi bagefter står som mennesker, og hvordan dette omslag til samfundsmæssig produktion skete, i hvilke aspekter man egentlig skal betragte den. Det er en helt almen lovmæssighed, kan man sige, at denne proces går fra det udifferentierede til det stadig mere differentierede. Man må også vise hvorfor det må være sådan. Jeg skulle altså nu tale om evolutionsteori og -lovmæssigheder og sådan noget, hvilket jeg dog ikke vil gøre her. Det viser sig at i den proces hvori organismene fylogenetisk tilpasser sig omverdenen, dannes ud fra enkle, elementære grundformer stadig mere differentierede former, som nemlig er tilpasset til stadig mere differentierede omveredensbetingelser. Og det betyder altså, når man nu siger at det er en differentieringsproces, at da må denne differentieringsproces genfindes i begreberne, når vi taler om isomorfi mellem genetiske og begrebslige forhold. D.v.s. den genetisk tidligste form må også være den mest almene kategori. Når vi nu indfører begrebet om det psykiske, som vi jo også på en bestemt måde har overtaget fra Leontjev som objektiv kategori, som livsvirkomhedens signalformidlet³, så kan man sige, at det er en bestemt urform, hvor der ud af de almene livsprocesser har udviklet sig et nyt stadie, nemlig det psykiske, den psykiske form for livsopretholdelse. De kendetegn, som denne oprindelige form af det psykiske havde, er dem som elementær- eller grundformen har. Ja, det er samtidig de mest almene begrebslige kendetegn, med hvilke vi må bestemme det psykiske i vores kategorisystem.

det
psyki-
ke

Det er ikke, som man skulle tro, en naturlig ting, at begreberne svarer til genesen, det gør de nemlig normalt ikke, det er kun i sammenhæng med Marx' historiske metode at vi prøver at udvikle et begrebssystem, som afspejler de genetiske forhold på adækvat vis. Og på denne måde er vi altså kommet frem til at udarbejde en grundform af det psykiske, og derefter bestemte differentieringsformer. Og det er altså så at sige et skridt, som man kunne kalde en vertikal inddeling, hvor vi følger denne differentieringsproces igennem flere trin. I sidste ende helt frem til os, og hvad der egentlig er kommet ud af det hos os mennesker. Og her må vi hele tiden tage hensyn til følgende: De mere almene bestemmelser, de gælder hele tiden, og derfor gælder de således også for de specielle, blot har vi også idag de specielle som bestemmelse, det er det, som er afgøren-

de. Man kommer altså så at sige til en almen bestemmelse af det psykiske, når man stiller spørgsmålet: Hvad er det særlige ved den psykiske udvikling i forhold til det før-psykiske liv? Og denne bestemmelse gælder for samtlige senere former som en uhyre abstrakt, almen bestemmelse. Og derigennem kommer man til differentieringer (emotionalitet osv.), og disse har til enhver tid stadig den almene bestemmelse, og nye, der kommer til, men de gamle gælder også. Og således kumuleres det frem til mennesket, hvor disse almene bestemmelser også gælder, men hvor der kommer netop den bestemte differentiering til, som udgør det psykiske hos mennesket.

Herefter kommer det andet skridt, som er absolut centralt ved siden af denne vertikale korrespondance mellem genetiske og begrebslige forhold, nemlig en horisontal korrespondance. Det viser sig nemlig, invertert når man anvender det marxistiske redskab, den materialistiske dialektik, at der indenfor den fylogenetiske udvikling findes forskellige kvalitative spring. Jeg har beskæftiget mig meget intensivt med dette problem om 'ny kvalitet', hvordan man egentlig kan forstå det, og måske kan vi diskutere det en anden gang, blot ikke her, da det vil føre for vidt. Og her er det centrale spørgsmål: Hvori består da det specifikke ved denne udvikling på det menneskelige niveau? I denne sammenhæng er vi faktisk kommet frem til fire trin. Og nærmere bestemt er det første trin grundformen af det psykiske med dennes uddifferentiering, endnu indenfor fastlagthedens rammer. Indenfor dette første trin er der allerede udviklet ting som emotionalitet, som på en bestemt måde kan skelnes fra de kognitive processer; orienteringsaktivitet og socialt forhold bliver udviklet på dette første trin, det har vi forsøgt at rekonstruere empirisk.³ Så kommer det andet trin, som vi har udarbejdet, nemlig fremkomsten af den individuelle lære- og udviklingsevne: Det, som før blev udviklet, består stadig, men indgår i en ny kvalitativ sammenhæng på dette trin. Dvs. emotionalitet hos organismer, som kan lære individuelt, det er det, det betyder. Og vi indfører f.eks. først begrebet 'motivation' på dette trin, på den individuelle lære- og udviklingsevnes niveau, og det er altså det andet trin.³ Det tredje trin er så den individuelle lære- og udviklingsevnes nye kvalitet ved dannelsen af menneskenes samfundsmæssige natur. Og det er et overordentligt centralt punkt, hvor vi har været enormt længe om at finde ud af, hvordan man må forstå det. Der er jo netop hele tiden problemet: Her er mennesket, og dér er samfundet. Vi har nu bestemte kvaliteter som naturvæsen, som øjensynligt gør os istand til (ovenikøbet som de eneste levende væsener) at deltage i den samfundsmæssige proces, hvilket er en forunderlig ting, som har stil-

let videnskaben overfor ganske ubehagelige problemer; der er jo f.eks. ægteparret Kellog's herlige undersøgelser, hvor de opdragede en baby og en chimpanse-unge sammen. Det var behaviorismens optimistiske startperiode, hvor de mente, at hvis man virkelig opdragede dem begge under de samme betingelser, så måtte de også udvikle sig ens. Og I kan sikkert forestille jer, hvordan det så gik. Altså, i første omgang havde chimpansen endda nogle fordele, den kunne allerede klatre, mens baby'en kun kunne stå nedenfor..., men så begynder baby'en pludselig, så at sige naturligt at udvikle sig ind i mulighederne for samfundsmæssig deltagelse og kommunikation, med sprog, og også snart gennem virksomheden, og den stakkels chimpanse måtte så at sige blive tilbage i sin dumpe naturverden. Og det var jo også, hvad man kunne have forventet, et vigtigt og som sådan simpelt faktum, som dog er uhyre svært at begribe: At mennesket fra naturens hånd er udrustet til at tage del i den samfundsmæssige reproduktion. Vores centralnervesystem er det eneste centralnervesystem, som kan forarbejde genstandsmæssiggørelser og symboliseringer, som er samfundsmæssigt produceret. Dette er et eksempel på noget, som volder mange marxistiske kolleger uhyre vanskeligheder fordi de, når de hører om biologi, hele tiden kun kan tænke biologisk, eller allerhelst ville lægge hele spørgsmålet til side; de ville også helst undgå at behøve at beskæftige sig med det, som f.eks. Sève, som hele tiden taler om den biologiske bærer-, mennesket som biologisk bærer- og så kommer samfundet så at sige ovenpå, og bæreren kan vi så se bort fra. Og det skyldes først og fremmest, at han - som han siger - naturligvis ikke forstår sig på biologi. Ute (H.Osterkamp, o.a.), har f.eks. med sine 'motivationsbøger' taget den modsatte konsekvens, hun gravede sig nemlig ned i to år og studerede ikke andet end biologi. Fordi vi mærkede, at vi havde brug for det, og vi kunne simpelthen ikke længere affinde os med at overlade det til biologerne, for de løser aldrig vores problemer, i den sammenhæng, hvor de driver biologisk forskning. For ikke at komme for vidt omkring, - allerede Leontjev stillede spørgsmålet: "Hvordan kan det mon være, hvordan kan der i fylogenesen opstå noget, der gør menneskene i stand til som naturvæsner at reproducere sig samfundsmæssigt?" Og det er egentlig først Volker Schurig, som det er lykkedes for at forstå sagen præcist, i hans bog "Entstehung des Bewusstseins" (Frankfurt/M 1976), og nu tror jeg, vi forstår det en lille smule skarpere endnu. Nærmere bestemt må man forestille sig det sådan, at der var en bestemt fase i antropogenesen, hvor de tidlige former for samfundsmæssig produktion endnu virkede tilbage på den genetiske information, fordi de nemlig gav en selektionsfordel. Det er altså det man skal fore-

- Neandertalmanden

stille sig, i antropogenesen kom en bestemt fase, hvor hominiderne begyndte at arbejde med værktøj, det skete allerede uhyre tidligt, for to millioner år siden eller deromkring, først umærkeligt, og siden stadig tydeligere. Under denne fase, hvor de begyndte at operere med værktøj, virkede evolutionslovene - nemlig mutation og selektion - endnu for fuld kraft. Det vil altså sige, der er bestemte tidlige former, eller ansatser til samfundsmæssig reproduktion ved hjælp af genstandsmæssiggørelse. De begyndte allerede uhyre tidligt at seriefremstille disse værktøjer; man tror det næppe, men bestemte former for stenøkser blev allerede på et enormt tidligt tidspunkt centralt produceret og fordelt, man kan direkte tale om en slags industri, som fremstillede disse ting. Og altså i en tid, hvor evolutionslovene endnu var helt i kraft, d.v.s. hvor de fordele, som rådigheden over disse midler gav, endnu udgjorde en selektionsfordel. Kan I se det? Sagen er, at i den efterfølgende samfundsmæssige udvikling blev selektionen sat ud af kraft af den samfundsmæssige reproduktion. Det er så at sige social-darwinismens grundfejl, at den mener at mutation og selektion stadig spiller en rolle også i den historiske udvikling: Det kan demonstreres. - Og Leontjev har i sin bog allerede meget tidligt formuleret det, - at den samfundsmæssige udvikling dybest set er en eneste kamp i kampen for overlevelse. De betingelser, hvorunder så at sige den naturlige udvælgelse finder sted, bliver netop ophævet af den samfundsmæssige produktion. Men før dette omslag til en ny livsmåde med samfundsmæssig udvikling var der en fase, hvor der på den ene side fandtes forformer for samfundsmæssig produktion, men hvor evolutionslovene på den anden side stadig virkede. Og dermed er så at sige menneskets natur blevet samfundsmæssiggjort. D.v.s. den genetiske information ændres stadig gennem selektion og mutation på grundlag af de selektionsfordele, som disse tidlige former for samfundsmæssigt arbejde gav. Og det er det springende punkt, hvor alle menneskets naturlige særegenheder dannes, og det bliver det væsen, der som det eneste blandt alle levende væsner kan deltage i den samfundsmæssige reproduktion. Man kan f.eks. vise, at værktøjsbrug allene på ingen måde var nogen garant for, at de forskellige menneskeformer ikke uddøde; selv den berømte Neandertalmand, som jo var relativt højtudviklet og allerede havde meget fine værktøjer, og også levede under samfundsformer med husholdning m.v. uddøde. Og der er et utal af andre tidlige menneskearter som havde værktøj, men uddøde, d.v.s. selektionen virkede stadig. Og i hele dette forløb har denne proces efterhånden sat sig igennem, hvor den genetiske information - i vekselvirkning med forandringerne i de virkelige livsbetingelser - kumuleres således, at

det hele til sidst kammer over i den samfundsmæssige udvikling. Vi taler da om et dominansomslag, altså det, der indtil da var underordnet, og stadig kunne påvirke den genetiske information, slår nu om og bliver et bestemmende moment i udviklingen, og dermed bliver samtidig evolutionslovmæssighederne i praksis sat ud af kraft. Det er altså i grunden sådan, at fylogenesen gennem kumulation af genetisk information på et bestemt sted ophæver sig selv. Og det er så det tredje trin, som er uhyre vigtigt, og som vi kalder dannelsen af menneskets samfundsmæssige natur, hvor vi altså sætter de to momenter, samfundsmæssighed og natur, i umiddelbar relation til hinanden. Dette er imidlertid hos os ikke bare en lignelse eller et eller andet dialektisk taskenspillertrick på det verbale plan, for vi kan nemlig nøje vise, hvordan denne formidling var mulig på grundlag af evolutionslovene. Faren for, at når man siger dialektik, så er det fordi man vil camouflere en eller anden blind plet lidt med smukke ord, - den består altså ikke mere hos os, ihvertfald ikke på dette sted.

4/ Og det fjerde trin er så den nye kvalitet ved de psykiske momenter af menneskets samfundsmæssige natur, når den individuelle eksistens er totalsamfundsmæssigt formidlet. Dvs., at efter at dette dominansomslag er sket har der udviklet sig en selvstændiggjort samfundsmæssig struktur, der så udgør det system, jeg har fortalt om, som Marx analyserede. Da får altså disse psykiske momenter, som indtil da er udviklet, en ny kvalitet, fordi mennesket nu må reproducere sig individuelt under disse betingelser.

I ser altså, det er en form for kumulation, de tidligere ting består, får en ny kvalitet, står i en ny sammenhæng, og i den endelige tilstand - altså her den totalsamfundsmæssige reproduktion - må så alt det, som har udviklet sig, analyseres med henblik på den nye overordnede sammenhæng, det står i, under de betingelser, at mennesket nu må reproducere sig under disse totalsamfundsmæssige forhold. På dette plan kommer det andet moment naturligvis ind i billedet: under konkrete historiske betingelser. I det øjeblik, hvor vi altså nu er kommet til den totalsamfundsmæssige formidling - og altså så at sige er kommet helt frem til Marx' teori - må vi altså nu hele tiden betragte disse almene bestemmelser som abstraktioner, som altid konkretiseres under historisk bestemte betingelser, altså det borgerlige samfund, hvis nogen skulle være i tvivl.

Dette var altså forsøget på at danne isomorfier, struktur-ligheder, altså dette almene program om at udvikle før-begreber til begreber, som er således struktureret, at der tages hensyn til alle disse forskellige ting: grundform, differen-

tiering, ny kvalitet med individuel lære- og udviklingsevne, igen en ny kvalitet med dannelsen af den samfundsmæssige natur, og nok engang en ny kvalitet med omslaget til totalsamfundsmæssig formidling. D.v.s. vi har altså nu et "opstable" system, hvor der er bestemte ting, der tilkommer mennesket, og som også er specifikke for det. Og det er så trin tre og fire, men hvor man dog også kan identificere ting hos mennesker, som de ganske vist har, men som ikke er specifikke for dem. Helt ned til de helt elementære stofskifteprocesser, som dog er før-psykiske, eller sagt bedre, lige fra de elementære regulationsprocesser f.eks. af vegetativ art, vi har det allesammen i os, helt op til de højeste former. Vi prøver altså at bruge denne rekonstruktion af udviklingen til at skabe et system af kategorier, som indeholder såvel det specifikke ved den menneskelige livsvirksomhed som forholdet mellem disse specifikke momenter og de forskellige uspecifikke, sådan som de har uddifferentieret sig i det psykiske udvikling.

Iøvrigt havde vi ikke dette program, som jeg nu har fremlagt, fra starten; tværtimod har vi først efterhånden fundet ud af, at det var sådan, vi gjorde. Sådan går det efter min mening næsten altid, man har ikke på forhånd et program, som man så realiserer; tværtimod, man kaster sig ud i det, og mens man arbejder opdager man pludselig, hvad det egentlig er, man har lavet, og det er så det, man sammenfattende kan fremstille som kendetegnene ved vores fremgangsmåde. Det jeg indtil nu har sagt, har nærmest været en formel fremstilling af de metodiske skridt, så at sige et forsøg på at udvide den historiske rekonstruktion, således at det som før var et forsvindende moment, nemlig individet, bliver rekonstrueret fylogenetisk, antropogenetisk; vi kommer altså således nu tilbage til det overordnede system, men har nu uddifferentieret individet i sine psykiske bestemmelser. Det er ikke mere et forsvindende moment, for selv om det lever i dette totalsamfundsmæssige system, har vi uddifferentieret dets psykiske bestemmelser. Ideen i det er så at sige, at man udbygger Marx' teori indefra, idet man indskyder et nyt empirisk forskningsområde, nemlig denne udarbejdelse af det begrebslige system på grundlag af de udviklingsmæssige forhold.

2.2. Det specifikke ved den individuelle handleevne.

Og nu vil jeg forsøge at tydeliggøre det yderligere ved et par eksempler. Nærmere bestemt er den centrale ide jo, at man nu skaber en psykologi, som man skal

udfærdige så det bliver forståeligt at mennesker, som man vil forstå psykologisk, også er istand til at deltage i den samfundsmæssige reproduktion. Og vores kritik af den traditionelle psykologi har hele tiden været den, at menneskene, som den beskrev, ikke ville være istand til i bare fem minutter at reproducere sig samfundsmæssigt. Vi har altid kaldt det den traditionelle psykologi's homunculi: Hvis man forestiller sig - sådan som den psykologiske indlærings teori f.eks. beskriver mennesket - den figur, som kommer ud af det, så ville menneskeheden altså have været uddød, før den begyndte at eksistere.

Relevante
faktorer

De har altså det 'dejlige' begreb letal faktorerne, der stammer fra biologien. Når altså en mus har en bestemt slags fejlmutation der er så slem, at musen dør af det, så er det en letalfaktor, og vi har forsøgt at vise at alt det, den traditionelle psykologi siger om mennesket egentlig uden undtagelse er letalfaktorer. Ingen af disse bestemmelser er istand til at forklare, at man i denne sammenhang, nemlig ved deltagelse i den samfundsmæssige reproduktion, kan opretholde livet individuelt.

hf

Spørgsmålet er nu dette, hvordan man konkret kan forstå det, og der har vi et centralt begreb. Det er begrebet handleevne. Med dette forsøger vi altså for første gang at bringe forholdet omkring den individuelle reproduktion gennem deltagelse i rådigheden over den samfundsmæssige reproduktion på begreb. Det vil altså sige, det psykiske er ved denne bestemmelse ikke noget isoleret ved individet, men derimod altid den psykiske side af menneskets mulighed for at reproducere sin egen eksistens gennem deltagelsen i den samfundsmæssige proces. Denne formidling er idenne forbindelse altid det centrale punkt. Og dertil, med henblik på udviklingen af handleevnen på det tredje og fjerde trin, er følgende blevet udarbejdet: At altså dette tredje trin, den samfundsmæssige naturs udvikling, endnu på en vis måde er et umiddelbart kooperativt forhold, hvor individerne altså netop endnu reproducerer deres liv i anskuelig, umiddelbar sammenhang, og ydermere umiddelbart forstår deres egen andel i den samfundsmæssige reproduktion. Mens at i det øjeblik, hvor det samfundsmæssige system selvstændiggør sig, forandrer situationen sig jo helt radikalt, nærmere bestemt fordi - og det er en central tanke - jeg ved ikke, om jeg kan kringle den rigtigt: Det samfundsmæssige system bliver ganske vist i sin helhed betragtet, naturligvis båret af individer. Men det bærer i sig en bestemt karakteristik af reproduktionen af systemet, som er uafhængigt af det enkelte individs bidrag. Det vi sige at

umiddelbar forhold

mit liv i princippet også bliver opretholdt, i det øjeblik jeg ikke umiddelbart deltager i denne reproduktion af systemet. På dette nye trin handler det altså totalsamfundsmæssigt om nødvendigheden af at handle for at opretholde systemet. Individuelt set er den samfundsmæssige handle nødvendighed for mig kun handlemuligheder. Begrebet mulighed er hos os helt centralt, d.v.s. jeg kan deltage i den samfundsmæssige reproduktion, men jeg behøver det ikke nødvendigvis. Det vil altså sige at der her forekommer en bestemt slags frigørelse af det psykiske fra den umiddelbare reproduktion, hvor en slags distance, erkendelsesholdning, gnostisk holdning i forhold til realiteten er mulig, og det er så at sige den højeste, mest udviklede form for menneskelig bevidsthed, at man altså har denne distance til at have et alternativ. Jeg kan handle sådan, men jeg behøver ikke, og om jeg gør det ene eller det andet - det er så at sige op til psykologien, hver gang at klarlægge dette spørgsmål for mig. Det vil altså sige at dette moment af mulighedsrelation til den samfundsmæssige realitet også indeholder en ny form for subjektivitet, idet jeg nemlig kan opleve mig selv som kilde til mine handlinger, som noget særligt i forhold til den samfundsmæssige reproduktionssammenhang. Først i det øjeblik hvor jeg ikke mere er helt opslugt af reproduktionen af min egen eksistens, først i det øjeblik har jeg så at sige afstanden til at opleve mig selv som subjekt, som kilde til alternativet, også som noget særligt i forhold til andre mennesker. Deri ligger det specifikke ved subjektivitet-intersubjektiviteten: Jeg oplever også den anden som centrum for sine egne hensigter og sine egne planer, også uafhængigt af det, der sker konkret i hvert enkelt tilfælde. Det vil altså sige en slags udskillelse af subjektiviteten og intersubjektiviteten fra den umiddelbare livssammenhang. Ganske vist som et delmoment ved den materielle samfundsmæssige reproduktion på dette trin. Vi taler også om den bevidste forholden sig til den samfundsmæssige realitet. At have handlingsalternativer, at kunne udvælge handlemuligheder er altså selv et karakteristika ved den samfundsmæssige reproduktion på dette trin. Det vil følgelig sige, at når man stiller sagen sådan op, er der her ingen modsætning mellem subjektivitet og samfundsmæssighed, men denne art af subjektivitet og bevidsthed er derimod den måde, hvorpå individerne deltager i den samfundsmæssige reproduktion på dette trin af samfundets selvstændige systemopretholdelse. Det er sikkert vanskeligt, fordi man da på en vis måde er vant til at tænke i denne modsætning mellem samfundsmæssighed og subjektivitet, og når mistanken hele tiden består om at når talen nu er om den subjektivitet, så bliver indivi-

mig selv
kilde

det koblet af den samfundsmæssige reproduktionssammenhæng, hvilket jo er en sædvanlig form i den borgerlige sociologi. Afgørende er at det hos os bliver vist, at muligheden for på denne måde at kunne forholde sig bevidst er en forudsætning for at individerne overhovedet kan deltage i den samfundsmæssige reproduktion, fordi den nemlig selv inbefatter den art bearbejdning af alternativer, modsigelser osv. Det er en samfundsmæssig nødvendighed. Man må have et overblik, man må kunne afgøre, hvilken slags aktivitet der i bestemte tilfælde er funktionel og hvilken der ikke er, man må kende sin egen stilling i denne sammenhæng, må tillige også kunne begribe sit forhold til andre bevidst, hvis denne samlede proces overhovedet skal fungere på dette plan. Det bliver ikke mere sagt umiddelbart til én, hvad man skal gøre. Det er sagens kerne. I et kooperativ - hvis man forestiller sig sådan et naturgroet-fællesskab, der fremgår det af det, der til enhver tid sker (det regner, der må høstes, der sker det og det) umiddelbart, hvad jeg må gøre; der er ingen tvivl, det følger for mig anskueligt ud af den sammenhæng, jeg står i. Mens at hos os er der ingen der siger, hvad vi skal gøre. Vi ved ganske vist, at vi alle i en eller anden form er virksomme således, at dette totalsystem forbliver opretholdt, ellers ville vi ikke kunne sidde her. Men hvordan det forløber i enkeltheder, det er ikke givet som noget umiddelbart anskueligt, det er derimod et problem. Det er altså individualvidenskabens videnskabelige problem: at finde begreber, hvormed man kan forstå denne sammenhæng, dette mulighedsforhold adækvat. Hvordan skal man på trods heraf kunne forstå lovmæssigheden for sammenhængen mellem min egen livsvirksomhed og dette store opretholdelsessystem, i hvilket jeg jo deltager et eller andet sted, hvilket igen tilbagevirkende muliggør min eksistens. Det er jo en vanskelig situation, sagen kan jo problematiseres såvidt at man sågar kan nægte at der består denne sammenhæng. Det kan jo gå så vidt, at hele teorier nægter denne sammenhæng, ja overhovedet ikke ser den - at nemlig den individuelle opretholdelse af livet, livsvirksomheden er et delaspekt ved opretholdelsen af totalprocessen som igen opretholder mig. Sammenhængen er så løs, at den altså videnskabeligt ikke behøver at fremkomme. I den borgerlige psykologi forekommer den ikke, skønt den naturligvis består reelt. Thi når man har rekonstrueret sagen så langt er det klart, at hvis ikke alle her - ikke kun os i auditoriet, men alle folk i det hele taget - ville forholde sig sådan, at dette system fungerer som helhed, så ville heller ikke en eneste af os overleve som individ. Men hvordan vi gør det

ikke helt

og hvorfor vi gør det, det er et uhyre vanskeligt problem, og naturligvis endnu vanskeligere i det borgerlige samfund, hvor afkoblingen af individerne fra den bevidste rådighed over den samfundsmæssige proces er et kendetegn ved systemet, og hvor denne tilbageholdthed i privateksistensen, tænkningens privatform jo praktisk talt er en objektiv bevidsthedsform, som man jo hele tiden først må gøre op med. Det vil altså sige, at vores problem vedrørende handleevnen består i at konkretisere denne mulighedsrelation, denne bevidste forholden sig på en sådan måde, for at det derved bliver forståeligt for mig selv, hvordan jeg egentlig skal forstå denne til at begynde med problematiske og for mig selv ikke forståelige sammenhæng, nærmere bestemt til enhver tid mig selv, for vores begreber er der jo ikke for andre folk, men til enhver tid for én selv til klarlæggelse af ens egen situation. Og det er altså den centrale ramme med dens to momenter: at på den ene side skal der i denne handleevne være en rådighed over livsbetingelserne, i hvert tilfælde så vidt at totalprocessen fungerer, og den fungerer jo slet og ret også under kapitalismen, sådan at vi kan leve der. Det vil altså sige den bevidste råden over denne proces, den må jeg i det mindste gennemsætte så langt, i alle bevægelsens modsigelsesfyldtheder og spontale processer, at systemet bliver opretholdt derved. Og den anden side er den, at samtidig er denne mulighed for at råde over livsbetingelserne indskrænket, mystificeret gennem de specifikke hindringer i det borgerlige samfund. Det er altså et forhold, et forhold mellem muligheder og begrænsninger. Det er den almene ramme, hvormed man kan forstå handleevne. Den almengjorte handleevne er til enhver tid realiseringen af mulighederne for at råde over de samfundsmæssige livsbetingelser; og det restiktive aspekt, det er altså dette moment af en indretten-sig i afhængighed, altså dette forsøg på, til enhver tid at reproducere sin egen eksistens under de bestående forhold, på de herskendes præmisser. Og dette andet moment fremstiller altid de historisk bestemte hindringer og mystifikationer, som dette andet moment bringer ind i konceptet handleevne. Og det kan man nu naturligvis konkretisere, det har vi jo også gjort i enkelte begreber, grundkategorier, som nu også er blevet differentieret ud i denne proces, som jeg tidligere har fremstillet. Jeg antager også, at det allerede er gjort i stor udstrækning af Konstanze², vil jeg ikke gøre det så udførligt, f.eks. emotionalitet med dens forskellige trin. Lad os først tage: emotionalitet er vurderinger af omverdensforhold med ens egen befindende som målestok, ens egen subjektive nødvendighed. Det er så at sige den mest almene bestemmelse, en art genspejlings-

A + B: sammenslutning af analyseniveau
C: alment: mulighed / nødvendighed

funktion med egne individuelle nødvendigheder som målestok. Så kommer udviklingen af emotionalitetens erkendelsesledende funktioner på dette trin af den individuelle læreevne, at nemlig i sammenhæng med nysgerrigheds- og udforskningsadfærd, bliver emotionalitet overhovedet en forudsætning for orientering i realiteten. Jeg vil ikke nu følge det videre på de enkelte trin, men altså, herefter så de nye emotionelle kvaliteter på niveauet af menneskets samfundsmæssige natur, nemlig de erkendelsesledende funktioner i sammenhæng med den kooperative livsproces, og så endelig - ved den totalsamfundsmæssige formidling - dette alternativ, denne modsigelse: på den ene side de erkendelsesledende funktioner som en almengjort berørthed af at være udelukket fra rådigheden over de samfundsmæssige livsbetingelser; det er samtidig det positive moment, altså den emotionelle kvalitet ved udvidelsen af disse livsbetingelser. Og i modsætning hertil så dette moment af inderliggørelse, nu i det borgerlige samfunds former, altså inderliggørelse af emotionaliteten som kun min egen, kun indelukket i mig, koblet fra handlinger. Se nu den typiske modsætning mellem følelse og forstand, som den bliver reproduceret i det borgerlige samfund - følelse og forstand udelukker hinanden, det er den typiske form ved denne indskrænkede, forkræblede form for emotionalitet. Jeg har netop forsøgt at redegøre for denne sag med emotionaliteten i et foredrag på vores fredskongres, hvor fredsbevægelsen jo på den ene side bliver bebrejdet, at de er følelsesbetonede, en samling bangebukse, som har hængt overblikket og rationaliteten op på sømnet, for nu at hengive sig kollektivt til deres angst. Det er altså versionen fra officielt hold. Schmidt har engang sagt, nåja fredsbevægelsen, de er da alle pæne folk, agtværdige folk, hvis de blot ville løsrive sig fra denne emotionalisering, så ville de også indse, at NATO er den bedste fredsbevægelse man kan forestille sig. Og så alternativet hertil, at der indenfor fredsbevægelsen findes bestemte tendenser til at emotionaliteten bliver anset for at være den eneste rettesnor, uafhængig af den kognitive bearbejdning af realiteten, dvs. min angst, min emotionalitet som sidste instans. F.eks. på dette Berliner møde for forfattere var der nogle digtere, der argumenterede for sådanne teorier om, at de ikke behøvede nogen viden om nedrustningsforhandlingerne og om våbensystemet, for dem var deres emotionelle berørthed tilstrækkeligt. Og det har jeg forsøgt af vise, at begge dele er forskellige sider af reduktionen af emotionaliteten til blot og bar inderlighed. Den ene kritiserer denne inderlighed, den anden tager den som udgangspunkt, men sammenhængen mellem livsbeherskelsen og emotionalitet er i begge tilfælde nedbrudt. Jeg har forsøgt heroverfor at forklare, hvad emotionledet erkendelse

motivation

egentlig er, nemlig en erkendelsesform, hvori vores berørthed af vores livsbetingelser bliver forståelig på en almengjort måde. Og under det aspekt har jeg så forsøgt at vise, at denne afskrækkelsens logik osv., på ingen måde er rationel eller nøgtern, men egentlig simpelthen dum, fordi den ser bort fra dette moment ved den kognitive bearbejdelse: nemlig at forstå forholdet til de berørte på en almengjort måde. Man kan da vise, at bestemte dele af fredsbevægelsen intellektuelt har et højere niveau, fordi totalsammenhængen her bliver rekonstrueret, nemlig bedømmelsen af realiteten, informationen, erkendelsen af verden under det aspekt der hedder vores almengjorte berørthed deraf. Dette kun som en lille henvisning til, hvordan man kan forsøge at konkretisere denne slags udledning af emotionalitetskonceptet også i politisk aktuelle diskussioner.

Andet moment kunne være motivation, men heller ikke det vil jeg udrede i enkeltheder for. Da har vi forsøgt at vise, at det er en bestemt slags tilspidsning af emotionaliteten i sammenhæng med dannelsen af den individuelle lære- og udviklingssevne. Nemlig først og fremmest en individuel foregribelse af fremtidige tilfredsstillelsesmuligheder, og så derefter i dannelsen af den samfundsmæssige natur, en overindividuel foregribelse. Altså Leontjews berømte jager-klapper eksempel, hvor altså den enkelte ikke hver gang afslutter en handling, men hvor denne handling derimod afsluttes kollektivt, og man altså selv kan foregribe det samlede resultat i sin motivation. Det vil sige, at klapperen, der nu skræmmer vildtet, foregriber jagerens aktivitet, som så nedlægger vildtet, og at der derefter følger den almene fordeling af byttet. Og så igen den nye kvalitet på den totalsamfundsmæssige formidlings plan, hvor motivation afhænger af muligheden for, i de individuelle mål samtidig at forbedre ens egen rådighed over livsbetingelserne og egen livskvalitet. Og som modsætning så igen dette forholdsbe- greb om motivation/ indre tvang. Indre tvang er så den motivationslignende inderliggørelse af fremmedbestemthed, og så viser det sig igen, at den traditionelle psykologi ligesådan, som den kun kender denne inderliggjorte emotionalitet, også kun kender denne indre tvang og udgiver den for at være motivation. Det centrale spørgsmål for den borgerlige psykologi er nemlig, hvordan får man folk til at gøre det, som de jo alligevel skal gøre. Det lader sig også beskrive i hele emotionsforskningens historie: hvordan motiverer man folk? I spørgsmålet ligger der jo allerede det at jeg motiverer ham, ikke at han analyserer

sin situation, og så, alt efter om den udvider hans livsmuligheder, er motiveret eller ikke motiveret. Jeg motiverer derimod ham, dvs. jeg får ham til at gøre det, han skal. Og det er nøjagtigt det, vi betegner som indre tvang. En ydre tvang bliver handlingsbestemmende i den form, at den fremtræder for én selv som motivation. Man fatter ikke mere den sammenhæng, hvor den er kommet fra. Vi har også forsøgt i sammenhæng med begrebet over-jeg, der bliver anvendt universelt i psykoanalysen, at omfortolke det i denne sammenhæng, nemlig at over-jeg-dannelsen hos Freud netop beskriver en inderliggørelse af ydre tvang, sådan at den fremtræder som egne mål, egen motivation, uden at sammenhængen - at det nemlig er ydre tvang - overhovedet bliver synlig. Og afgørende er netop, at psykoanalysen kun kender denne form, og vi forsøger at vise, at det er en bestemt begrænset form for motivation under det borgerlige samfunds specifikke, hindrende og mystificerende betingelser, og at den "egentlige" menneskelige motivation hele tiden står i modsætning dertil, nemlig at man er motiveret, når man ved forfølgelse af målet selv har mulighed for at forbedre sin egen realitetsbeherskelse og dermed sin livskvalitet. Og fremmedbestemthed kommer så ind i det øjeblik, hvor denne form bliver instrumentaliseret for fremmede formål.

Nu kunne jeg altså også fortælle noget om forholdet mellem begriben og tyden, men det bliver nu for meget for mig. Jeg har altså nu forsøgt at udpensle dette koncept om handleevnen, idet jeg gik ind på de enkelte funktioner, hvilket man naturligvis måtte gøre meget mere nøjagtigt, men det har Charly og Konstanze² jo allerede gjort.

Vesentligt er det altså, at på dette trin af den samfundsmæssige formidling har alle disse ting karakter af muligheder. Vi selv har egentlig i hvert enkelt moment altid alternativerne: motivation/indre tvang, almengjort emotionalitet/inderliggørelse, begriben/tyden osv. Det vil altså sige denne mulighedsrelation, at man hele tiden i bestemte konfliktsituationer kan forholde sig sådan eller sådan, det bliver nu opdelt i de forskellige aspekter.

I grunden er dette moment begriben-tyden egentlig sådan et overkoncept for de te-begreb: handleevnen. Nærmere bestemt må man gå ud fra, at ethvert individ står i en eller anden art umiddelbar realitet, hvori denne totalsamfundsmæssige sammenhæng i første omgang ikke bliver synlig. Det vil sige, vi står alle i en eller anden slags umiddelbar personificeret omverden, vores hverdagspraksis,

eller det, der betyder sig for os

hvori vi må bevæge os på en eller anden måde, og i den tænke måde, som svarer dertil, nemlig i hverdagslivets tænke måde, og den kalder vi tyden. Det vil sige at oprette sammenhænge mellem overfladiske betingelser, sådan at de opfylder vores praktiske krav. Forenkling, personificering, den primære årsag er altid en person. en typisk tydende omgang med kapitalismen er f.eks. talen om bossen - det praktiserer jo også mange mennesker i kommunistiske ungdomsforbund, hvor de hele tiden karrikterer bosserne med deres sorte hatte og sådan for børnene.

Dette er måske en uomgænglig mellemform, at man forestiller sig samfundsmæssig tvang som værende mennesker, til hvilke man kun kan forestille sig personlige forhold. Men dette plan er et tydende plan: Og nu er spørgsmålet, om dette plan forbliver handlingens eneste bestemmelsesmoment. Hvis det forbliver det, så vil det sige, at man i grunden er indfanget i ens umiddelbarhed i den grad, at man ikke kan opnå en rådighed over de betingelser, denne umiddelbarhed igen afhænger af. Pointen er jo den, at vi i første omgang har vores umiddelbare livssituation, men at denne livssituation er en del af den totalsamfundsmæssige proces.

Og hvad der sker med denne livssituation afhænger ikke kun af betingelserne i denne livssituation, selv om det en gang imellem ser sådan ud, man kan i hverdagen bilde sig ind, at man har greb om alting, man kender til alt, de beskudte ting og sådan; og når der så kommer et indgreb udefra, - arbejdsløshed eller et eller andet, så ramler det pludselig. Så viser det sig at denne struktur er krakeleret, - at altså denne afsondrede, selvtilstrækkelige omverden, altså den umiddelbare livsverden, afhænger af mere omfattende totalsamfundsmæssige sammenhænge. Og nu er der to muligheder, - nu kommer de berømte alternativer: At begribe/tyde. Enten bliver det forsøgt igen at fortolke dette indgreb fra den totalsamfundsmæssige sammenhæng i dette tydningsssystem, altså en tydende bearbejdning af samfundsmæssige modsigelser, det vil sige personificering, individualisering, arbejdsløshed, som individuelt problem, - jeg har selv skyld, jeg må selv forsøge at klare mig - og en mængde andre ting. F.eks. også vanskeligheder af seksuel art i familien, mellem børn og forældre osv., - vanskeligheder, der bliver opfattet som en konfliktsituation, der kan forstås helt ud fra sig selv, ud fra det umiddelbare forhold mellem de implicerede, og man kan ikke forstå at denne familie selv er et delaspekt af en totalsamfundsmæssig sammenhæng, i hvilken

- p.g.a. denne sammenhæng selv - en tilfredsstillende form for samliv allerede er udelukket. Og hvis man ikke ændrer denne totalsammenhæng, så vil man heller ikke kunne løse denne tilsyneladende individuelle konflikt i familien. Og når man forstår det, så har man så at sige det begribende alternativ. Man kan f.eks.

240 bemærke, at vi har haft dette tilfælde engang i denne bog af Manfred Kappeler og Ute og mig ("Psychologische Therapie und politisches Handeln", Frankfurt/M. 1977), hvor altså en 16-17-årig fyr havde uhyre store problemer med sin far og i første omgang gjorde ham ansvarlig for alt. De var nærmest ved at slå hinanden ihjel, fordi drengen tænkte: "Han står mig i vejen, han holder mig væk fra mine livsmuligheder." Indtil de så på et eller andet tidspunkt - efter at være kommet i uhyre store konflikter - opdagede, at den kendsgerning, at de havde hidset sig sådan op mod hinanden, egentlig selv var en afledning af årsagerne til hele denne konfliktsituation, altså at deres egen situation var et resultat af deres klasesituation. Og man kunne sagtens vise, at udsigtsløsheden bestod deri, at de blev afledt fra de virkelige årsager til miseren derved, at de selv gensidigt gjorde hinanden ansvarlige for det. Og så det næste trin, hvor de så lidt efter lidt forstod, at de måtte forsøge at ændre noget ved det, og så denne for os ihvertfald meget rørende sag, hvor for første gang drengen og faren går til et offentligt kontor og forsøger igen at finde en ny skole til drengen, efter at han for fjerde gang er stukket af fra skolen, og faren tidligere bare er røget på ham, og pludselig går de derhen og kan bearbejde angsten for institutionen og således forstå at dette ikke er det sidste, at den egentlige fjende ikke er faren hhv. sønnen, men derimod at dette fjendskabsforhold eksisterer i den sammenhæng hvor de er henvist til hinanden, hvorved man først må begribe total-sammenhængen for at kunne overvinde denne umiddelbarhed. Det er altså en udvikling fra en kun tydende, personificerende synsmåde til et stykke begribende virkelighedsbearbejdning.

Tilhørerspørgsmål: "Hvad nytter det, når man har klaret 'springet', men de reelle tilstande ganske enkelt ikke er til at forandre?"

Holz kamp: Du, jeg vil sige, at dette udsagn, at de reelle tilstande ikke er til at forandre, det passer aldrig. Det, der ikke er til at forandre, det er de totalsamfundsmæssige forhold - ihvertfald ikke med et slag. Vi kan ikke afskaffe kapitalismen i morgen, nej, men det betyder ikke, at vores livsbetingelser ikke kan forandres. Så længe mennesket overhovedet er i live har det muligheden for at opnå mere rådighed over sine livsbetingelser. Og selv om du er nok så handicappet - selv om du ikke har nogen ben og svinger rundt på dine krykker - har du endnu alternativerne, enten at affinde dig eller at opnå mere rådighed over dine livsbetingelser.

Tilhører: "Det har jeg da også på tydningsplanet..."

Holz kamp: Du har så ganske vist muligheden, men du benytter den ikke. Naturligvis har du den. Hvis du ikke havde den, kunne du heller ikke benytte den på det begribende plan. Men du udnytter den ikke, du affinder dig. På tydningsplanet affinder du dig med konflikterne, sådan som de fremtræder i det første indtryk. Du benytter ikke muligheden for at udvidet din rådighed. Du har den, men du udnytter den ikke. Og det er faktisk til en hver tid op til mig selv at afklare min egen situation, at finde nogle begreber, som kan hjælpe mig til i højere grad at blive i stand til at realisere forbedringer af mine livsmuligheder, der hvor de er. Nemlig ikke at affinde sig, ikke at falde til føje, ikke at gøre personer eller mig selv ansvarlig, men derimod at fatte en smule, hvor jeg nu kan forandre betingelser, og dermed også forbedre min egen situation gennem de forandrede betingelser. Sådan er det, denne mulighed består virkelig altid, det er først når man slår mig ihjel, at den ikke mere består. Og fem minutter før bestod den endnu, da kan du råbe: "Leve friheden!", før de skyder dig ned, da har du alligevel nået at gennemføre et stykke selvbestemmelse. Kun i det øjeblik, hvor du er død, kan du det ikke mere. Altså, man må komme væk fra den forestilling, at kun de mest udviklede individer - kort før de indtræder i partiet eller sådan noget - har disse alternativer, eller at sådan noget kun fungerer, når den be-rømte revolutionære situation - som kommunisterne i Weimartiden hele tiden ventede på - at den altså umiddelbart må være der, før end det kan ske. Når man forstår tingene sådan, så er den kritiske psykologi virkelig blevet misforstået, og måske har vi selv ofte udtrykt os sådan. Det er altså afgørende, at dette alternativ - almengjort/restriktiv handleevne, med alle disse bestemmelser: Tyden, begriben, emotionalitet, motivation, indre tvang - at de altså hver gang, der forekommer en trussel mod vores selvbestemmelse, ligegyldigt på hvilket niveau, for os er et reelt alternativt, og vi har altid den mulighed enten at affinde os eller at tage et skridt til rådighedsudvidelse. I enkeltheder er det naturligvis et spørgsmål for den aktualempiriske forskning, hvilke betingelser, det afhænger af for mig i min konkrete situation, da kun jeg overhovedet kan se denne problemstilling. I hele den traditionelle psykologi stiller spørgsmålet sig overhovedet ikke sådan, fordi begrebsligheden, kategorierne, som er blevet udviklet dér, netop er sådan, at man kun får denne restriktive side at se. Man kan f.eks. vise, at den samlede borgerlige psykologi om tænkningen kun stiliserer tydningen som tænkning, at den borgerlige emotionspsykologi kun kender de inderliggjorte emotioner, at den borgerlige motivationspsykologi kun kender motivation pr. indre tvang. Dvs. at de opfatter denne specifikke restriktive form

241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500

for handleevne, altså denne mulighed, som eneste menneskelige mulighed under borgerlige betingelser, og dermed befæster en indretten-sig under de bestående forhold, idet den anden mulighed for at forholde sig, som reelt består for alle, så aldrig kan forekomme i videnskaben.

3. Aktualempirisk fremgangsmåde

Nu har jeg altså allerede antydnet, hvordan man kan konkretisere det i enkeltheder; det er et spørgsmål om teoretisk-empirisk forskning på grundlag af disse kategorier, og det skal så være mit sidste punkt: Hvad vil empirisk forskning egentlig sige i sammenhæng med dette nye paradigme?

Jeg har allerede sagt, at den kritiske psykologi skaber bestemte kategoriale forudsætninger for den aktualempiriske forskning i psykologien. Og her er først og fremmest forskellen mellem den historisk-empiriske forskning, som jeg nu har fremstillet - der bearbejdes jo også empirisk materiale, i alle disse fylogenetiske og antropogenetiske analyser - og så den aktualempiriske forskning på grundlag af disse kategorier, sådan som den må se ud. Dermed forbundet er en kritik og også en positiv bestemmelse af, hvad aktuel empirisk forskning indenfor psykologien kan betyde på grundlag af disse kategorier. Er problemstillingen klar? Den fremkommer netop ved, at det er en kategoriel bestemmelse, og endnu ikke en teoretisk og aktualempirisk bestemmelse. Så nu forsøger jeg altså at fremlægge den subjektivvidenskabelige metodik, altså det der følger af denne subjektivvidenskabelige ansats for den umiddelbare undersøgelsesvirksomhed.

3.1. Genstandsadækvathed og objektivitetskriterier

De gængse kriterier i den traditionelle psykologi - de metodiske kriterier for forskningen - kunne man betegne som objektivitetskriterier, altså kriterier for den videnskabelige objektivitet; og disse bliver endda hyppigt underinddelt i kriterier for om de kan almenføres, efterprøves, forudsiges osv., - altså alt det her, hvis I ikke allerede kender det fra jeres forskellige kurser, kan jeg heller ikke forklare det hele her, - eksperimentel forskning, statistisk efterprøvning og alt, hvad dertil hører. I den forbindelse må det i første omgang være klart, at dette objektivitetskrav i princippet selvfølgelig er videnskabe-

ligt rationelt, altså at en videnskabelig forskning må kunne skelnes fra tilfældige meninger og ren og skær vilkårlighed. Det er ikke stridspunktet. Vi deler altså på ingen måde den opfattelse, mange humanistiske psykologer har, at hvis man vil lave 'livsnær' og relevant forskning, så må man ikke overdrive videnskabeligheden. Den opfattelse har vi overhovedet ikke. For os er problemet derimod, hvordan man begriber disse objektivitetskriterier på en sådan måde, at de væsentlige og specifikke bestemmelser af det psykiske på det menneskelige niveau, også virkelig kan udforskes med dem. Og for at bringe det på et begreb, har vi altså inddraget et andet kriterium, som er overordnet i forhold til det objektivitetskriterium, og det kalder vi kriteriet om genstandsadækvathed. Kategorialanalysen, som jeg har fremstillet den for jer, er jo en analyse af forholdet til genstanden, og jeg sagde jo til jer lige i starten, at i disse grundbegreber er det allerede determineret, hvad der i det hele taget kan erfares om genstanden i den efterfølgende aktuelle forskning. Det vil altså sige, at før man kan gå nærmere ind på dette spørgsmål om objektivitet, må det være sikret, at det forskningsprojekt, jeg laver, også er adækvat i forhold til den genstand, jeg vil udforske, og det med de kategoriale bestemmelser, jeg her har fremlagt, som målestok.

3.2. Kontrolvidenskab contra subjektivvidenskab

Dette kriterium om genstandsadækvathed indbefatter således en radikal kritik af absolutteringen af den traditionelle psykologis objektivitetskriterier. Så er situationen altså generelt den (når vi ser bort fra visse undtagelser), at disse objektivitetskriterier, således som de er defineret i variabelpsykologien - altså i den eksperimentelle, statistiske forskning - egentlig bliver gjort til målestok for, hvad man kan udforske. De vender det altså præcist om; de siger: "Vi har jo vores metode til eksperimentel forskning, den statistiske analyse, og det, vi kan udforske med den, er tilgængeligt for videnskabelig analyse, og resten kan man nu engang ikke udforske". Det vil altså omvendt sige, at hvordan man udformer objektivitetskriterierne, det retter sig ikke efter genstandsadækvatheden; det er tværtimod forudgivne objektivitetskriterier, der afgør, hvad man overhovedet får at se af genstanden. For at anskueliggøre vores kritik af dette har vi brugt den smukke sammenligning med den fulde, der har tabt sin nøgle i den mørke park, men hellere vil lede under gadelygten, for dér kan han

bedre se. Det er altså vores symbolske kritik af den borgerlige psykologis metodeforestillinger. Og formuleret noget mere indholdsmæssigt er det naturligvis sådan, at vores kritik kan almenføres derhen, at denne genstandsadskathed er uopnåelig allerede af den grund, at de netop kun undersøger mennesker under betingelser, og aldrig kan medinddrage det andet moment, menneskets rådighed over sine livsbetingelser. Og det kan man vise meget smukt ved den eksperimentelle forsknings hele system af planlægningsinstrumenter, at dette er en bestemt form for betingethedsmodel, hvor det altså i princippet altid er forskeren, der stiller betingelserne, og det så blot konstateres, hvordan individerne forholder sig til disse betingelser. Og hvor den anden side - de berøres skabelse af betingelser - automatisk falder ud. Man beskylder marxisterne for ensidighed, men den centrale ensidighed ligger her i denne ansats, fordi mennesket kun kan forstås som et betinget væsen, og ikke som skaber af sine livsbetingelser. Og dermed står det også klart, at der er en implicit bekræftelse af de bestående afhængighedsforhold indeholdt i hele denne metodiske model, og derfor har vi også kaldt dette koncept kontrolvidenskab. Det handler jo egentlig hele tiden om, hvordan mennesker kan kontrolleres gennem betingelser, men aldrig omvendt om, hvordan mennesker kan kontrollere deres livsbetingelser. Det findes der overhovedet ikke noget paradigme eller nogen model for, som kan afbildes med denne form for metodisk fremgangsmåde. Det vil jeg ikke uddybe yderligere nu. Iøvrigt er det også vigtigt i den forbindelse, at denne statistiske fremgangsmåde beror på en bestemt hyppighedsansats, hvor genstanden i grunden ikke er individer, men fordelinger. Sandsynlighedsudsagn kan man kun lave om fordelinger, ikke om individuelle tilfælde. Det vil altså sige, hele den statistiske ansats, prøvestatistikken i psykologien, den implicerer jo udsagn om hyppigheder og om hyppigheder med centrale tendenser, med forskellige kendingsværdier, statistikker, parametre osv., alt efter hvilken stikprøve eller population, man kigger på. Der er hvert menneske kun et punkt i en fordeling og et tilfælde af afvigelse fra en central tendens. Med andre ord forekommer selve individet nødvendigvis overhovedet ikke i denne ansats, kan overhovedet ikke forekomme på grundlag af denne ansats. Hvor der så opstår endnu mere komplicerede problemer derved, at man også kan udregne hyppigheden af forskellige adfærdsmåder hos det enkelte individ, og så bliver det altid sagt, at på den måde har vi alligevel begrebet individet, - men det lader jeg ligge nu.

3.3. Intersubjektivitetens ikke-reducerbarhed

For at imødegå dette koncept drejer det sig altså nu om at udvikle objektivitetskriterierne således, at genstandsadskathedens centrale bestemmelser ikke går tabt derved. Jeg har fremstillet det specifikke ved den menneskelige livsvirksomhed, det er denne handleevne, med denne dimension af subjektivitet, intersubjektivitet. Altså mennesket som subjekt, som kilde til rådighed over sine livsbetingelser, og intersubjektivitet som et forhold mellem sådanne individer, som til enhver tid véd om sig selv og om hinanden, at de kan være kilde til forandring og rådighed over livsbetingelserne. Vi taler altså da om intentionalitet, men i en anden betydning end i fænomenologien; individet som intentionalitetscentrum, det betyder, at man oplever sig selv som mulig kilde til forandrede handlinger, og samtidig er klar over, at den anden også oplever sig selv sådan. Og denne relation er da intersubjektivitetens moment, og denne intersubjektivitetsrelation er en forudsætning for, at det overhovedet er muligt at nå det psykiskes menneskelige niveau i en undersøgelse. Det vil altså sige, at man ikke i nogen metodik må eliminere eller gå ned under dette intersubjektivitetsplan; dvs. at også relationen mellem forskeren og den udforskede finder sted i denne intersubjektivitetsrelation. Altså netop dette, at forskeren trækker sig selv ud af relationen og gør individet til genstand for sine analyser qua betingethedsmodellen. Det er altid så morsomt: Der består en intersubjektiv relation mellem forskeren og den udforskede før og efter forsøget, - når forsøgspersonen kommer, så siger forsøgslederen: "Goddag, hr. Møller, hvordan går det så i dag?" - og ved ganske nøje, at det er et menneske som ham selv, som også erkender ham, og som er et intentionalitetscentrum, som potentielt kan råde over sine livsbetingelser, og har disse alternativer. Så anbringer han ham i forsøgsanordningen og giver ham instrukser, som får ham til kun at opføre sig som et betinget individ, altså at reagere på betingelserne. Og det er ovenikøbet en aftale mellem forsøgsleder og forsøgsperson, at de nu skal opføre sig, som om forsøgspersonen kun var betinget. Og denne aftale bliver så udeladt, og man bruger resultaterne, som om individerne i virkeligheden er betingede. Og bagefter, når forsøget er forbi, så opfører forsøgslederen sig igen overfor den anden som til et andet subjekt - det er en fuldstændig grotesk situation. Altså, jeg har jo selv bedrevet den slags professionelt i årtier, gjorde min akademiske karriere som eksperimentel psykolog, og er kun blevet professor på grund af mine fremragende eksperimenter. Det, jeg begyndte at lave senere,

un-
beh-
ana-
litet

det havde aldrig bragt mig i professorstolen, det er helt sikkert, - gudskelov nåede jeg det lige, dér i '66.

Hvis I altså nu gør jer det klart, så kan I se, hvori opgaven består, nemlig i at få kriterier for den psykologiske forsknings objektivitet, uden at inter-subjektivitetsrelationen mellem forskeren og den udforskede derved elimineres. Og i den forbindelse må det i første omgang være klart, at denne hyppighedsansats på ingen måde kan være grundlaget for almenførelsen. I grunden er jo et hvert menneske en undtagelse i denne hyppighedsansats, der findes egentlig ikke andet end undtagelser i den; også de, der tilfældigvis ligger på den centrale tendens, er undtagelser, fordi det er tilfældigt. Hvis I altså laver en fordeling, og den har en middelværdi, og I så tilfældigvis ligger på middelværdien, så er det et rent tilfælde. I kunne præcis lige så godt have ligget et stykke til venstre eller højre for den. Det afhænger jo overhovedet ikke af jer, hvor I ligger, men af den samlede fordeling. Det vil altså sige, at mennesket er en permanent undtagelse i den borgerlige metodik, dvs. denne metodik er prædestineret til udgrænsning af individer. Og det bliver den jo også brugt til. Man kan vise, at sorteringen, udgrænsningen af individer, er grundlaget for anvendelsen af denne metodik, uanset i hvilken sammenhæng. Om det nu er helt banale udgrænsninger i form af udvælgelse af folk til en eller anden skolegren, hvor folk bliver sorteret ud ved hjælp af testpsykologi; eller om det drejer sig om så differentierede udgrænsninger som indikation af terapeutisk metode, hvilke folk der er egnede til hvilken metode, - de folk, der ikke er egnede til en bestemt metode, de får så ingen terapi, eller terapi med en anden metode, - "Men så må jeg melde fra". Man kan ganske differentieret vise, at denne metodik sætter dette moment af udgrænsninger af undtagelser i centrum, det følger ganske enkelt af ansatsen. Når man har disse fordelinger, så er det jo nærliggende, at sætte en grænse, hvordan skulle man ellers lave den? Man lægger et snit, "de skal med, de skal ikke med". Det er jo indeholdt i denne normalfordelingsmodel, - hvis jeg begynder at tale om det, bliver jeg ualmindeligt rasende, men det vil jeg ikke nu. Måske kan vi bagefter diskutere, hvad det betyder for skolen, for lærerne, at de er forpligtet til at give karakterer efter normalfordelingsmodellen, - det er vanvittige historier.

Det afgørende er altså, at udfra subjektivvidenskaben findes der principielt ingen undtagelser, - intet menneske er en undtagelse fra noget. I det øjeblik, jeg anvender begrebet 'undtagelse' på mennesker, er det i det mindste latent inhu-

mant, fordi jeg så ikke længere vil indrømme bestemte mennesker et menneskes kvalitet til fulde.

3.4. Enheden af praksis og erkendelse

Det vil sige, vi må finde et almenførelsesbegreb på et andet plan end dette begreb om hyppighedsalmenførelse, hvor mennesker i grunden kun kan forstås som undtagelser. Det må uden indskrænkning indeholde 'den til enhver tid værende mig' (von je mir) unikhed, og alligevel må en almenførelse være mulig. I synes måske, at det ligner cirkelns kvadratur, altså et uløseligt problem; men efterhånden er vi kommet frem til, at problemet kan løses, selvom vi ikke har løst det endnu, men vi har ihvertfald taget de første skridt til det, og jeg vil prøve kort at forklare, hvordan vi vil gøre det. I første omgang er det klart, at forskningspraksis er en praksis mellem forskeren og den udforskede, at forskeren altså selv står midt i denne forskningspraksis. Og forskningsprocessen består egentlig i, på basis af denne inter-subjektive forståelsesramme at komme frem til en bestemt slags objektivisering af de betingelser og hindringer for udvidelse af rådigheden over 'mine' livsbetingelser, som er givet for 'den til enhver tid værende mig'. Vores grundproblem på det specifikke plan er hver gang at realisere en bestemt praksis i forskningsprocessen, udfra hvilken det samtidig kan blive forståeligt, under hvilke betingelser denne praktiske rådighedsudvidelse er mulig. Det vil altså sige udfra selve praksis at forstå de betingelser, hvorunder den er mulig for 'den til enhver tid værende mig', incl. forskeren selv. Afgørende for os er begrebet 'den til enhver tid værende jeg' (je ich); det stammer fra fænomenologien, men vi benytter det på en ganske anden måde, det handler altså virkelig om mig helt konkret, men hvor jeg dog ikke er nogen enkeltstående 'jeg', for I er også allesammen 'til enhver tid værende jeg'er', og vi står i et bestemt forhold til hinanden, og det er den inter-subjektive ramme, som ikke må underskrides i forskningen. Og det handler altså nu om at udvikle en begrebslighed og en fremgangsmåde for de til enhver tid berørte, som de selv kan bruge til i almenført form at forstå de betingelser, hvorunder de kan opnå rådighedsudvidelse og forbedring af deres livskvalitet inden for den konkrete problemstilling, det nu drejer sig om. Det vil altså sige: Idet jeg selv gennemfører denne proces, reflekteres de betingelser hvorunder den er mulig, og det i en almenført form. Alt dette er en slags enhed af praksis og erkendelse, og her står praksis egentlig på en vis måde i forskningens tjeneste,

men det kan den imidlertid kun, hvis den også virkelig er praksis. Dvs., hvis vi laver en bestemt undersøgelse indenfor udviklingspsykologien eller lignende, f.eks. en analyse af vold mod kvinder, kvindecentreret eller sådan noget, så er de berørtes praksis den at opnå en større grad af overvindelse af afhængigheden. Det er selvfølgelig en virkelig praksis for de berørte, og kun i kraft af, at den er en sådan virkelig praksis, kan den samtidig være en forudsætning for almenførelsen; dvs., man kan kalde det kontrolleret, eksemplarisk praksis, altså en eksemplarisk praksis, som imidlertid kun muliggør en erkendelsesudvidelse, fordi den er virkelig praksis. Hvis det ikke lykkes at overvinde bestemte modstande eller grænser for min egen rådighed over betingelserne, altså at gennem sætte relativt mere almentgjort handleevne i forhold til den restriktive, så kan jeg heller ikke spørge efter de betingelser, hvorunder det er muligt.

Tilhørerspørgsmål: "Undskyld, men nu kan jeg ikke følge med mere, det bliver for abstrakt, kan du ikke gøre det mere alment, eller..."

Holz kamp: Jah, - måske har vi her den vanskelighed, at jeg gerne først vil prøve at fremstille tingene i sammenhæng; jeg har en masse eksempler, og dem kan vi måske bruge i diskussionen i aften. Problemet er, at hvis jeg hele tiden giver eksempler, så er der fare for, at man glider over i den berømte tydende tænkning, eksempler er et kæmpeproblem, fordi eksempler altid indeholder en mængde andre momenter udover dem, det kommer an på, og det så bliver uklart for dem, der hører på det, hvad man egentlig vil sige med det. Altså, eksempler er udmærkede, men først når man har forstået, hvad det drejer sig om, ellers er faren for, at eksemplerne vildleder én, når man ikke ved hvad sagen egentlig drejer sig om, ret stor. Jeg har udtænkt et par eksempler, men jeg vil altså gerne vente med dem til i aften, når I har samlet alle jeres problemer, og så nu kun prøve at gøre jer klart, hvad det handler om. For disse ting er fuldstændigt nye, der er ingen der har prøvet dette her før, og det er også nyt for os, vi har ikke sådan check på det hele, så at vi sådan uden videre kan servere det for jer som noget, der er gennemtænkt 20 gange og bare skal formidles didaktisk; vi kæmper selv med problemerne, og jeg vil gerne gøre det klart for jer, hvis I selv også engang kommer til at arbejde som videnskabelige forskere, hvad det egentlig kommer an på her, hvordan man skal gribe empirisk forskning an.

Tilhørerspørgsmål: "Jeg kunne godt tænke mig at anvende dette på os selv nu, på vores praksis, som studenter, her og nu".

Holz kamp: Det kan vi selvfølgelig også diskutere. Der er f.eks. netop det problem i undervisningen, at man selvfølgelig hele tiden mens det foregår i første omgang tænker på ens egen livspraksis, og så også på studenternes livspraksis, men så humlen i det naturligvis er, at man må kende den konkret. Vi kender vores praksis, også sammen med studenterne, på vores institut, men jeg kender ikke jeres praksis på samme måde, men måske kan vi nå at finde ud af sådan noget sammen i aften, hvilke konsekvenser alt det her kan få.

Men jeg er slet ikke færdig endnu, og det bliver også snart igen en smule nemmere at forstå. -Det er i hvert fald klart, at man altså på den ene side ikke må underskrive dette moment af inter-subjektivitet, at forskeren også selv står midt i processen. I det øjeblik, forskeren står udenfor, indtager et standpunkt udenfor den proces, han vil udforske, så er det altid kontrolvidenskab, helt og holdent, ligemeget hvad det er der udforskes. At opfylde den forudsætning er uhyre vanskelig. F.eks. var der nogle studenter, der ville lave en undersøgelse om gamle mennesker, en uhyre prisværdig ting, og de tænkte så over, hvad de så skulle foretage sig med de gamle, og det blev så et eller andet terapeutisk-pædagogisk. Så sagde vi til dem: "OK, hvis I vil gå igang med det, så må I først se at finde ud af, hvorfor I egentlig overhovedet vil arbejde med de gamle, for I står også selv midt i processen"; og da kom det frem: "Nåh ja, fordi vi skal skrive speciale", - og hvordan de havde overvejet, hvor man kan lave hvad. - Og derefter: "Gavner det egentlig i virkeligheden de berørte, det I dér har tænkt jer? Hvad betyder det for dem, når I allerede nu på forhånd har defineret, at I vil arbejde terapeutisk med dem, det vil I fordi det er noget I har lært, men på den måde definerer I automatisk gamle som behandlingstrængende, opfatter de egentlig også sig selv som behandlingstrængende?" - osv. Den slags eksempler kan vi behandle nøjere senere, men det var for at fremdrage det med at drage sig selv med ind i processen, sine egne motiver for forskningen, hvad er det egentlig meningen der skal komme ud af det for de berørte, incl. forskeren selv, og alt det analyseret med de kategorier, jeg har fremstillet for jer her. Og i den forbindelse er det afgørende moment, at i den subjektvidenskabelige forskning er de berørtes fælles interesser, nemlig såvel såvel forskerens som de berørtes, - denne fælles interesse i rådighedsudvidelse er en ubetinget metodisk forudsætning. Vi kan ikke gennemføre en forskning, hvis ikke de berørte helt har forstået, hvad det handler om for dem, og selv forbinder denne forskning med deres egne krav om bedre livsmuligheder. Der må altså opfyl-

des et utal af betingelser, før man overhovedet kan gå i gang med forskningen. De borgerlige kan udforske hvad som helst, de griber en sag an udefra, laver en spørgeskemaundersøgelse eller sådan noget. Vi bliver nødt til at etablere denne inter-subjektive ramme og må så sætte en kvalificeringsproces af forsøgspersonerne som medforskere i gang, og det betyder at de berøres interesser må gå i retning af at deltage i denne proces. Men når de så gør det, har vi en enorm fordel i forhold til den traditionelle empiriske socialforskning, så behøver nemlig ikke kæmpe med problemet om, hvad vi skal gøre, hvis de vil vildlede os. Hovedproblemet er jo vildledningsproblemet, altså den berømte 'black box', inde i den sidder forsøgspersonen og tænker et eller andet, og forskeren ved ikke hvad han tænker, men ville så frygtelig gerne vide det, og det strandede på sin vis hele den eksperimentelle psykologi på. Så nu findes der retninger, der hedder 'eksperimentets socialpsykologi', som er kommet til den opfattelse, at fordi problemet med at forsøgspersonerne i modstrid med instruktionen kan vildlede er principielt uløseligt, kan man egentlig overhovedet ikke lave eksperimenter. Såvidt kommer det altså selv indenfor den traditionelle psykologi. Mens at spørgsmålet om vildledning hos os naturligvis ikke er udelukket, men er det samme som spørgsmålet om, at forskeren også kan vildlede. Vores forsøgspersoner har som medforskere ikke mere grund til at vildlede end jeg selv har. Dvs., det er et mere alment problem om sløring og forfalskning af videnskabelige data, det findes jo også, men det er ikke kun et problem for psykologien, det er derimod et alment problem for videnskaben. Det specifikke er, når forsøgspersonen vildleder, altså at forsøgspersonen vildleder forsøgslederen på grund af afvigende interesser - hvorfor skulle de spille med, når de udsættes for betingelser, de ikke kan gennemskue? Altså dette problem, på den ene side er det et meget hårdt krav, som man kun kan opfylde i nogle tilfælde, men når man har opfyldt det, så er det metodisk udgangspunkt, som er væsentligt gunstigere end den traditionelle psykologis.

3.5. Mulighedsalmengørelse

Op nu til spørgsmålet om almengørelse, nærmere bestemt almengørelse udfra det enkelte tilfælde, kan sådan noget lade sig gøre? Der findes jo bestemte forløbere, f.eks. har Kurt Lewin udviklet en teori om almengørelse fra enkelttilfælde til det 'rene tilfælde' osv; det er en meget spændende teori, som blot aldrig er blevet realiseret, hverken af ham selv eller af andre. Men han har altså la-

vet nogle meget interessante ting, og hvis I også engang kunne tænke jer at diskutere det her med jeres borgerlige professorer, så prøv at udsøge jer Lewins arbejder - han er en anerkendt størrelse indenfor den traditionelle socialpsykologi - og diskutere dem. I tilknytning til denne Lewin'ske teori om det 'rene tilfælde' kan man nemlig meget godt demonstrere, hvordan vi griber sagen an, og hvorfor han efter vores opfattelse ikke kunne komme videre med det, mens vi kan komme et skridt videre med hele sagen.

Nu først lidt om spørgsmålet om almengørelse fra et tilfælde til bestemmelse af almene tilfælde. Jeg vil først prøve at give et eksempel fra biologien, fordi det så bliver lettere at forstå. Forestil jer, at der findes bestemte artsspecifikke forudsætninger (dem kan man jo påvise, nærmere bestemt i den genetiske information på grundlag af evolutionsprocessen), så betyder det, at hver enkelt eksemplar af arten nødvendigvis må repræsentere disse artsspecifikke muligheder. Dvs., hvis jeg bare kan finde én eneste, hos hvilken jeg virkelig kan påvise et eller andet artsspecifikt, så har jeg lavet et udsagn om hele arten. F.eks. hvis nu en chimpanse kommer herind og siger: "Goddag, er der nogen her der har en morgenavis, jeg må lige se engang, hvad det er for noget schludder, Schlüter nu har fyret af..." - så ville den chimpanse i den borgerlige psykologi være en undtagelse, den ville stå helt udenfor normalfordelingen. Men hvis man kigger nærmere på sagen udfra en historik analyse, så er det klart, at hvis det virkelig er en chimpanse, og det ikke er en af jer, der gemmer sig inde i, så ville den ene chimpanse kuldaste al vores viden om chimpansearten. Den ene er nemlig under den forudsætning, at en bestemt slags genetisk information er karakteristisk for denne art. Der har jeg det forbindende teoretiske led, uden det kan man overhovedet ikke komme med sådan et udsagn. Men når man har det, så kan man almengøre udfra enkelttilfælde. Derfor undersøger biologerne undertiden uhyre få tilfælde. Hvis de virkelig kan påvise en bestemt slags interaktion, f.eks. hos hundestejlen, som reagerer aggressivt på en rød farve på undersiden af en genstand, - hvis de virkelig har analyseret dette, og har kunnet udelukke tilfældige påvirkninger i dette enkelte tilfælde, så har de dermed fundet ud af noget om hele hundestejlepopulationen, og så behøver de ikke undersøge 60.000 andre hundestejler og alle de andre. Dvs. - mere alment sagt - i det øjeblik man har begrebet strukturen, udfra hvilken enkelttilfældet må vurderes, kan man almengøre til alle individer med den samme struktur, fordi man må kunne begrunde dette strukturudsagn på en anden måde end gennem selve analysen. Det er ret så vigtigt, det her, og det haster ikke. Du kan f.eks. også sige: Denneher 25-øre,

den er med sit tal og sit våbenskjold som kendetegn repræsentativ for alle eksisterende 25-ører, og mit udsagn om det bliver ikke mere sikkert for hver ny 25-øre. Altså, når man har set én, ved man lige så meget, som hvis man havde inspiceret 10.000 25-ører - det er altså et ægte idiotarbejde, som man kunne lave tossevitser om: Ham der sidder dér og hele tiden tager en ny 25-øre frem, igen og igen, og hver gang bliver lige fornøjet.... Og hvorfor er det sådan? - Fordi vi kender 25-ørens produktionsbetingelser, 25-ører bliver produceret, præget på den og den måde, eller ville de ikke være 25-ører, og det fæles, det forbindende, er vores viden om denne produktionsproces. Det er derfor, én 25-øre er nok til at lave dette udsagn, statistisk set kaldes det en homogen population. Og denne form for fællestræk kan skam være af forskellig art, i et tilfælde er det altså produktionen, i et andet er det altså den genetiske proces, som her har frembragt en art som fælles enhed, gennem denne særlige form for selektion og mutation under bestemte økologiske rammebetingelser; og det er det fælles moment, ud fra hvilket man kan slutte fra et tilfælde til alle andre. Det er en bestemt slags mulighedsalmengørelse, - når én chimpanse har den mulighed, så betyder det, at arten må have den mulighed. Og så behøver jeg ikke at undersøge endnu 20.000 andre, hvis jeg kan begrunde dette udsagn. Altså, med alt dette ville jeg prøve at gøre mulighedsalmengørelsens logiske form tydelig for jer, men hvis man nu overfører det her på mennesker, så er det ikke længere så enkelt, og det af den grund, at vi jo ikke bare laver udsagn om det artsspecifikke ved mennesket. Det kunne vi også gøre, men så kommer det til at handle om uspecifikke ting. Man kan uden videre operere med denne mulighedsalmengørelse på et plan, hvor det handler om menneskets uspecifikke perceptionsmuligheder eller sådan noget. Først når det handler om det samfundsmæssigt specifikke kommer spørgsmålet om de konkrete livsbetingelser ind i billedet, hvilket vil sige at vi almengør til bestemte typiske grundsituationer af menneskelige handlemuligheder. Det er mulighedsalmengørelsen hos os: Et bestemt område, hvori der består bestemte handlemuligheder og begrænsninger, som har udkrystalliseret sig fra den totalsamfundsmæssige ramme, forskellige institutionelle betingelser, hvad det så end kan være, skole, familie eller andre konstellationer. Og almenførelsen består nu deri, at den til enhver tid berører i denne eksemplariske praksis, forløb selv må afgøre, hvilke muligheder for rådighedsudvidelse, hun har i dette specielle tilfælde, og når hun selv har denne mulighed, så kan man derudfra for første gang hypotetisk formulere det udsagn, at enhver under disse betingelser må have de samme muligheder, ellers er det ikke muligheder. Ganske

x ikke nok; sammen med mind

- mulighedstyper - situation i muligheden R. hængsler
vist er der også de tilfældige forhold, der kommer ind i hvert enkelt tilfælde, og derfor taler vi om forskellige mulighedstyper. Med 'type' menes her ikke mennesket, men en specifik samfundsmæssig situation. Denne mulighedstype er et specifikt forhold mellem muligheder og begrænsninger, og i realiseringen af denne mulighedstype laver den enkelte udsagn om, hvilke muligheder, hun har realiseret, og under hvilke restriktive betingelser, og hun bringer dermed sine konkrete individuelle betingelser med ind i denne proces. Og den næste, som går i lag med denne affære, må så afgøre, om denne mulighedstype overhovedet er relevant for ham. Så kan det måske vise sig, at det ikke er hans grundsituation, som dér er fremstillet. Hvis vi f.eks. laver en analyse af vold mod kvinder, en bestemt familiekonstellation. Dér må den enkelte kvinde, på baggrund af de bestemmelser, som dér bliver angivet, selv afgøre, om denne konstellation kan bruges til at forklare hendes egen konfliktsituation, om den virkelig svarer til hendes egne livsbetingelser. Hun siger enten ja eller nej; hvis nej, så drejer det sig om at finde en anden konstellation, som er karakteristisk for denne struktur af livsbetingelser, og så først fremstille sammenhængene deri. Og hvis ja, så må hun bringe sine specielle begrænsnings- og realiseringsbetingelser med ind i forståelsen af denne mulighedstype. Dvs. at med hvert enkelt tilfælde bliver denne mulighedstype beriget med specifikke realiseringsbetingelser, og så et afgørende punkt, at der imidlertid ikke er uendeligt mange muligheder for hvordan man kan reagere på bestemte konfliktsituationer. Dvs., efterhånden vil man konstatere, at disse udsagn nærmer sig hinanden. De første 2, 3, 4 kolleger, de bringer absolut nye ting frem, allerede den femte vil genkende en masse, hvis han kan placere sig selv i denne mulighedstype, den 6., 7. og 8. kommer kun med småting, og på et eller andet tidspunkt vil folk se på hinanden og sige: "Ja, det er præcis vores situation, der er et par mindre afvigelser, men de interesserer mig ikke". Det vil altså sige, at på denne måde opnås en form for asymptotisk tilnærmelse til grundsituationen, hver enkelt efterprøver så at sige det tilfælde på baggrund af sin egen situation, hele tiden med det alternativ, at han enten hører til den eller ej. Hvis han hører til den, på baggrund af hans egne afgørelser og kvalifikationer som medforsker - det har vi jo forudsat - indfører han sine specifikke bestemmelser, indtil man når det punkt, hvor man kan sige: "Her stopper vi, nu kommer der ikke meget nyt". Men enhver har naturligvis muligheden for at genåbne forskningsprocessen. Hvis der kommer én og siger: "Jeg har prøvet det dér selv, og vi bliver nødt til at kigge på sagen igen, for jeg har efaret nogle ting, som der slet ikke står noget om", - så kig-

ger man på det igen, og man inddrager de nye erfaringer. Dvs. det er en tilnærmelsesproces, som i den empiriske forskning generelt, men den er ikke endeløs eller ubegrænset, netop fordi der kun findes bestemte typiske grundsituationer for konflikter i samfundet. Der er et begrænset antal muligheder; på grund af samfundets struktur, som man jo kan argumentere for, er der netop kun bestemte grundsituationer for konflikter, og af den grund kan tingene forenkles således til en mulighedstype, og så kan enhver, almengørende, forbinde sin egen situation med denne situation eller med sådanne situationer eller med andre mennesker i lignende situationer.

Enkeltilfældet er en specifikation af sådanne tilfælde under disse betingelser. Og samtidig bliver de 'tilfældige påvirkninger' her ikke, som i den borgerlige psykologi, holdt udenfor, henregnet til fejl-variansen og dermed kasseret; de særlige betingelser bliver tværtimod netop også inddraget, - hos os er det altså lige omvendt. Hvis man siger: "OK, her er fremstillet en familiemæssige konfliktsituation, som udvikler sig til et mishandlingsforhold mellem ægtefællerne, der er altså nogle bestemte betingelser, som passer på mig, og i princippet er grundkonstellationen den samme, men den måde, jeg har realiseret det på, er i mange henseender væsentligt anderledes" - så indgår det i forskningsresultaterne, indtil man når det punkt, hvor man kan sige: "Nu har vi denne prægnante form, denne form for konfliktsituation i den subjektive bearbejdning, handleevne, motivation, emotionalitet" osv., alt det, jeg nu har fortalt om. Jeg ved ikke, om det står helt klart, at der altså her opstår en almengørelse derved, at man gennemanalyserer sit enkelttilfælde henimod de almene bestemmelser, som findes i det på grund af de almene samfundsmæssige situationer, som man står i, - formidlet med de specifikke betingelser, som jeg lever under i denne konfliktsituation. Altså begge dele: Jeg trænger ind i mit private enkelttilfælde ind til de almene bestemmelser, på grundlag af en samfundsmæssig konfliktsituation, som jeg bearbejder, og sætter det i forhold til min specifikke form for bearbejdning, som imidlertid igen ikke er tilfældig, men derimod som en individuel form asymptotisk tilnærmer sig andre, jo mere indholdsrigt og konkret i sine bestemmelser dette mulighedstypekoncept er. Og dermed kommer man også frem til videnskabelige almengørelser af en slags, som bygger på en model om det almene, hvor det findes i enhver individuel livsvirksomhed på grund af de objektive betingelsers almenhed, og det er en ganske anden model end den om det generaliserede forstået som gennemsnitsværdier i hyppighedsfordelinger.

- statistisk og fremmedbestemt-
mæssig

Noget, jeg kunne fortælle lidt om i aften, er hvad man udfra denne teori kan sige om den eksperimentelt-statistiske fremgangsmåde i den borgerlige psykologi. Den er nemlig ikke hermed fuldstændig diskvalificeret; vi kan derimod nu angive de særlige betingelser, hvorunder man også kan arbejde med disse ting. Det kan man nemlig i den situation, hvor man lever under fremmedbestemte forhold, for disse fremmedbestemte forhold kan ofte afbildes i form af hyppigheder, sådan at man også kan afbilde dem statistisk-eksperimentelt. Dvs., den fremmedbestemte side af min handleevne, den har en form, som man kan afbilde statistisk, og som man under visse omstændigheder også kan objektivere på denne måde, hvor så formålet med hele historien er at ophæve disse betingelser. Når vi så opererer med statistiske fremgangsmåder, så kan det f.eks. være fordi der i en social situation sker det, at en kvinde anklager sin mand for, at han hele tiden afbryder hende, og han så siger: "Hvad? Du taler jo uafbrudt!". Afklaringen af denne konfliktsituation forudsætter, at man finder ud af, hvad der virkelig foregår. Så kan man sige: "Her engang, vi prøver at indbygge en automatisk båndoptager, efter en tid har I glemt det, og så tæller vi det op" - og så bliver manden måske konfronteret med, at han faktisk afbryder sin kone i hver eneste sætning. Så kan han så at sige ikke mere fornægte, at der er et problem. Og det næste skridt består så i at afskaffe de betingelser, hvorunder problemet er opstået. Dvs., hvis det lykkes at løse problemet, så er forudsætningerne for at anvende statistikken bortfaldet. Dvs., den har en berettigelse som en mellemform, der gør sig selv overflødig, idet den selv er med til at afskaffe de betingelser, hvorunder man ikke er herre over sig selv. Dette kalder vi altid 'tredie-personsprocesser i mig selv'. Der foregår et eller andet i mig, som jeg slet ikke kender til, og som jeg ikke engang vil være ved. Når det bliver objektiviseret, er det et skridt henimod at overvinde det i en fælles udvidelse af rådigheden over betingelserne i dette aspekt. Og når det lykkes, er forudsætningerne for at anvende statistikken væk.

Det er det ene område (hvor man kan anvende statistik, o.a.); og det andet område er så - som jeg allerede har antydnet - når det drejer sig om uspecifikke spørgsmål, hvor det altså ikke er den specifikt menneskelige handleevne, men disse mere uspecifikke områder, der er til behandling, - så kan man under visse omstændigheder arbejde eksperimentelt, og også i mange tilfælde statistisk. Nemlig i de tilfælde, hvor genstanden selv har en sandsynlighedsstruktur. Hvilket f.eks. kan være tilfældet med bestemte erindringsforløb, hukommelsesprocesser.

• hvor der betragtes til fremmed-
bestemt m. H. m.

Det er så særtilfælde, hvor man kan afgrænse anvendelsesområdet knivskarpt. Og den centrale forskningsmålsætning, som handler om at begribe den specifikt menneskelige livsvirksomhed, kan ikke rummes i disse begreber, men kun i den konception om mulighedsalmengørelse, som jeg har fremlagt. Vi kan give nogle flere eksempler i aften.

Jeg foreslår, at I nedsætter nogle arbejdsgrupper, og så fortsætter vi i aften.

Noter

1. Ordet 'genetisk' er afledt af græsk: 'genesis' (skabelse), og betyder her omtrent 'udviklingsmæssig'; i denne forbindelse refererer det altså ikke til arveanlæg eller lignende.
2. Her refererer Holzkamp til tidligere foredrag holdt ved ferieuniversitetet, som også er aftrykt i den tyske originaludgave. På dansk findes endnu ingen samlede fremstillinger, som dækker disse områder.
3. Læs evt. nærmere herom i A.N. Leontjev's: "Problemer i det psykiskes udvikling" (Rhodos, København 1977), især bind 1.
4. 'Tredie person' henviser her til den grammatiske betegnelse, altså 'han/hun/det-processer', fremmede processer.

(3.41)

Divise
85
Kelly